

Josep PERARNAU I ESPELT

EL TRACTATUS BREVIS SUPER IURISDICTIONE INQUISITORUM
CONTRA INFIDELES FIDEM CATHOLICAM AGITANTES
DE NICOLAU EIMERIC.

EDICIÓ I ESTUDI DEL TEXT *

Amb la publicació dels textos de Nicolau Eimeric i de Felip Ribot, ultra el fet de posar a l'abast del públic dos escrits d'autors catalans fins ara inèdits, voldríem incitar a la investigació d'un tema que ni els dos trac-

* En aquestes pàgines, ultra les usuals, emprem les sigles o abreviatures següents:

- BF = *Bullarium Franciscanum sive Romanorum Pontificum constitutiones, epistolae, diplomata* tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a seraphico patriarcha sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa I-X i *Supplementum* I-II, Roma 1759 ss. (en curs de publicació).
- BOP = *Bullarium Ordinis Praedicatorum* et ad autographam fidem recognitum, variis appendicibus, notis, dissertationibus ac *Tractatu de consensu bullarum* illustratum a P. Fr. Antonino BREMOND, I-VIII, Roma 1729-1740.
- D (en aparat crític) = Nicholai EIMERIC, *Directorium inquisitorum* (ed. Francisco PEGÑA, Roma 1585).
- DHGE = *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, París 1912, ss. (en curs de publicació).
- F = *Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378)* relatives à la France extraites des Registres du Vatican par L. MIROT, H. JASSEMINE et J[eanne] VIELLIARD (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 3e série, VII-2), París 1937 (cito el número correlatiu a les regesta o documents).
- Fr (en l'aparat crític) i FRIEDBERG = *Corpus Iuris Canonici*. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici RICHTERII curas et librorum manuscriptorum et editionis romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius FRIEDBERG. *Pars Prior: Decretum Magistri Gratiani*, Leipzig 1879. *Pars secunda: Decretalium Collectiones*, Leipzig 1879. (Les xifres romanes, I/II respectivament, de la sigla remetien a la primera o segona part d'aquesta obra; en l'aparat crític, les referències al *Decretum* corresponen al volum primer, les de les *Decretales* al segon.)
- NF = *Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378)* intéressant les pays autres que la France, publiées ou analysées d'après les registres du Vatican par G[uillaume] MOLLAT (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome), París 1962-1965 (la forma de citació és la indicada en F).

tats no expliquen completament ni l'estat actual de les recerques permet de donar per aclarit. El tema és la o les controvèrsies que entre l'any 1371 (data de la publicació de la sentència en el procés inquisitorial contra el jueu barceloní Astruc de Piera) i el 1386 (data de la mort del rei Pere el Cerimoniós) enfrontà d'una banda Nicolau Eimeric i de l'altra Francesc Roma i d'altres juristes de la casa reial, amb la implicació de tercers com la del teòleg carmelità Felip Ribot, entorn de dues pretensions contraposades: la de l'inquisidor d'estendre el seu camp d'activitat a persones no cristianes i a matèries que fins aleshores n'havien restat fora i de tenir-ne l'exclusiva, i la de la cort reial, la qual volia privar l'inquisidor de conèixer àdhuc en aquells casos en què fins aleshores havia actuat.

Marc cronològic

La notícia continguda en les línies 276-310 del nostre tractat, sobretot en la versió més pròxima i precisa del *Directorium inquisitorium*,¹ ens diu el següent: en els darrers temps d'Urbà V (1362-1370) i en els primers de Gregori XI (1370-1378), s'encengué entre l'inquisidor Eimeric i els juristes del consell reial una polèmica entorn de quin era el tribunal competent en el cas del jueu de Barcelona, Astruc de Piera, acusat de practicar arts màgiques, pel fet que, havent-lo començat de jutjar l'inquisidor i el bisbe de Barcelona, l'autoritat civil els considerà incompetents, els tragué l'acusat de les mans i, mentre el dubte de la competència es decidia, posaren l'esmentat jueu en poder del bisbe de Lleida, Romeu ces Comes (1361-1380). L'afer, discutit en diverses sessions del consistori papal entre Nicolau Eimeric d'una banda i Francesc Roma de l'altra, fou resolt per mitjà de la carta del 10 d'abril de 1371 dels cardenals Gui de Boulogne i Gil II Aycelin de Montagut al bisbe de Lleida, publicada en les línies 290-310. A mitjan octubre d'aquell mateix any l'inquisidor Eimeric ja proclamava la decisió

POTTHAST = *Regesta Pontificum Romanorum* inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV edidit Augustus POTTHAST I-II, Berlín 1874-1875.
 VINCKE, *Zur Vorgeschichte* = Johannes VINCKE, *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition*. Die Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts (Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 2), Bonn 1941, 192 p.

1. II, q. XLVI (PEGÑA, Roma 1585, 381-382); el problema, però, ja venia d'abans que Nicolau Eimeric fos inquisidor, tal com demostren les cartes del rei Pere el Cerimoniós datades respectivament el 4 de febrer i el 12 d'octubre de 1352, publicades per VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 83-84.

papal a la seu de Barcelona² i el primer de gener de l'any sobre publicava la sentència definitiva al mateix lloc.³

És indubtable que l'inquisidor havia obtingut un triomf, en el sentit que havia vist confirmada per l'autoritat suprema de l'Església i acceptada, almenys de fet, per la suprema autoritat civil (la carta del rei datada el 25 d'octubre de 1371, recollida en l'apèndix, ho demostra), la seva posició en aquell afer.

Podem afirmar, però, que els representants de la part altra no es donaren, ans maldaren no sols per veure respectats llurs drets tradicionals, ans encara per foragitar l'inquisidor d'aquella franja de poder sobre jueus i moros que li havia estat reconeguda de dret a la cúria papal i, almenys de fet, també per part del nostre poder civil. El Cisma d'Occident posà a mans d'aquest darrer la possibilitat de revenja i no se la deixà perdre; per això, quan Joan I (1387-1396) presentà a Climent VII (1378-1394) les seves peticions, després d'haver-lo reconegut oficialment com a papa legítim i d'haver-li assegurat l'obediència dels seus regnes i terres,⁴ no s'oblidà d'una, que explicava al seu ambaixador en cort papal amb aquestes paraules: «Item, que lo dit Sant Pare man als inquisidors dels heretges que no s'entrameten dins los regnes ho terres del dit senyor [rey] de fer alguna conexença ho punició de alguns juheus, moros o altres infeels, los quals haien feytes o dites alcunes coses contra la fe catòlica ho contra lur ley ho secta, com açò's pertanga tant solament al dit senyor; o, si açò no vol fer, que al menys faça comissió general al dit senyor e als seus a certs anys, que ells tant solament, per si ho per lurs oficials ho comissaris, coneguen dels dits infeels, la conexença ho punició dels quals se puxa o dege pertànyer a la sglea en

2. La carta de Pere el Cerimoniós als consellers de Barcelona, datada a Tortosa el 9 d'octubre de 1371 i publicada per Antoni Rubió i Lluch en *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval I*, Barcelona 1908, 234, diu que «fratre Nicholau Eymerich, inquisidor dels heretges, és vengut d'Avinyó e deu preycar dimenge primer vinent en la Seu de Barchinona...»; aquell any, el diumenge esmentat s'escaigué el 12 d'octubre. La lletra de Maella, del 25 del mateix mes i any, publicada en l'apèndix, confirma que el sermó fou predicat.

3. Vegeu el lloc citat en la nota 1; i les línies 290-295 del nostre tractat; tinc la impressió que la qüestió XLVI del *Directorium inquisitorum* (PEGÑA, Roma 1587, 352-358), és un reflex de la controvèrsia dels anys 1371-1372.

4. *Declaracio Johannis, regis Aragonum, pro Clemente VII, en Vitae paparum Avenionensium*, hoc est, *Historia Pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*. Stephanus BALUZIVS magnam partem nunc primum edidit, reliquam emendavit, ad vetera exemplaria notas adiecit et collectionem actorum veterum. Nouvelle édition revue d'après les manuscrits et complétée de notes critiques par G[uillaume] MOLLAT IV, Paris 1922, 302-304; també fou publicada per Demetrio MANSILLA, *La documentación española del Archivo del «Castel Sant Angelo» (395-1418)*, dins «Anthologica Annuæ», 6 (1958), 418-420.

qualsevol manera. Bernardus [de Jonquerio] secretarius». ⁵ Afegim que, si davant Climent VII el consell reial feia valdre les dues possibilitats —la de veure reconeguda la pretensió d'ésser per dret propi autoritat única en el camp esmentat o la d'ésser-ho per delegació del papa— per a l'ús intern de la cancelleria reial o davant els súbdits, la posició no podia ésser més precisa: «... ad inquisitorem heretice pravitatis non pertinet punire iudeos, sed ad dominum regem». ⁶

Entre aquests dos extrems, que s'han de col·locar entorn del 1370 i el febrer del 1387, hom discutí a casa nostra el tema per escrit i d'aquella contraposició de punts de vista se'ns han conservat almenys tres peces literàries: el tractat llarg de Nicolau Eimeric, *De iurisdictione Ecclesiae et inquisitorum contra infideles demones invocantes vel alias fidem catholicam agitantes*; l'escrit de mestre Felip Ribot, *Tractatus de haeresi et infidelium incredulitate et de horum criminum iudice*, que es publica en aquest mateix volum; i el segon text, més breu, de Nicolau Eimeric, editat a continuació, ultra les qüestions XLIV-XLVI del seu *Directorium Inquisitorum*.

Si per a tot el conjunt el *terminus post quem* sembla ésser l'any 1370, el *terminus ante quem* sembla ésser el de la mort del rei Pere el Cerimoniós (5 de gener de 1387). Amb la primera data vull dir que el primer tractat fou escrit per defensar els punts de vista d'Eimeric, potser més ací que en la cúria papal; i em sento inclinat a dir-ho perquè en tal cas aquell escrit potser hauria anat dedicat al papa, tal com s'esdevé amb d'altres tractats d'Eimeric destinats a clarificar problemes en els ambients curials; ⁷ per això crec que anava destinat a convèncer la gent d'ací i, amb més seguretat, que fou elaborat amb motiu de la controvèrsia entorn del procés

5. VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 128-129, núm. 117; el tema, en canvi, no figura entre les peticions oficialment presentades, les quals es poden veure en Noël VALOIS, *La France et le Grand Schisme d'Occident*. Tome second, París 1896, 431-437.

6. En el foli inicial del registre de Cancelleria 1949 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'escrivà féu aquesta anotació: «Vide litteras, ubi fit mencio quod ad inquisitorem heretice pravitatis non pertinet punire iudeos, sed ad dominum regem»; la carta a la qual l'anterior anotació fa referència és l'adreçada el 19 de desembre de 1391 als sots-veguer de Cervera (Lleida), en la qual el rei li diu: «horum (iudaeorum) punitio ad nos totaliter pertinere» (publicada també per J. VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 137; cf. també *ibid.* 138).

7. En són exemple els escrits destinats a discutir el problema de la concepció immaculada de la Verge Maria, un dels temes més fortament debatuts cap a final del segle XIV, sobre el qual Nicolau Eimeric dedicà sengles tractats als papes Climent VII i Benet XIII, ultra el destinat al rei Joan I de Catalunya-Aragó; sobre les característiques d'aquestes obres, vegeu el meu *Tres nous tractats de Nicolau Eimeric en un volum de les seves «Opera omnia» manuscrites procedent de sant Domènec de Girona*, dins «Revista Catalana de Teologia», IV (1979), 79-100, en particular pp. 90-92.

contra Astruc de Piera. M'inclina a la segona data el fet que, en escriure Eimeric el *Tractatus brevis*, ja havia mort Gregori XI (26 de març de 1378); em sembla demostrar-ho el fet que, en referir-se al papa esmentat, l'autor usa la fórmula inequívoca de *bone memorie* (línia 276) i es refereix a una acció seva amb un verb en pretèrit perfecte: *declaravit* (línia 286). En canvi, tot fa suposar que en elaborar el mateix tractat breu vivia encara el rei Pere el Cerimoniós, car el text s'hi refereix sense emprar ni la fórmula esmentada ni altra d'equivalent (p. e., la més asèptica de *quondam*) i esmenta una acció del mateix rei amb un verb en present d'indicatiu: *mandat* (línia 315); en la nota 8 a aquesta introducció i en la de les línies 345-347 del text, el lector pot trobar raons complementàries que confirmen l'anterior cronologia.

Establert el marc global, mirem de fer una primera precisió entorn de la cronologia de cada un dels tres tractats. No crec que calgui insistir en la del *De iurisdictione*. Només afegiré que psicològicament sembla prevaldre-hi el cas d'Astruc de Piera o, dient-ho amb altres paraules, que el tractat és escrit sota l'impacte produït per aquell cas o és la justificació de les posicions propugnades per l'inquisidor i les autoritats de l'Església;⁸ d'altra

8. En el títol del tractat ve primer el *contra infideles demones invocantes* i només en un segon moment la formulació més genèrica de *alias fidem catholicam impugnantis*. Si hom compara els elements introduïts en el títol del tractat extens amb l'epígraf absolutament paral·lel de la qüestió XLVI del *Directorium inquisitorum* (*De infidelibus contra fidem christianam delinquentibus, an iurisdictioni Inquisitorum subdantur*, PEGÑA, Roma 1587, 352), s'adonà que ha desaparegut justament la primera frase citada, aquella que en el tractat extens fa referència al cas d'Astruc de Piera, tot i que les dues obres esmentades es trobin en el mateix estadi tant de la història del problema com del seu enfocament per part d'Eimeric. En referir-me al mateix estadi d'evolució del problema assenyalo el fet que ni el tractat extens (en tant que jo el conec) ni el *Directorium* no saben aquella raó dels *adversarii veritatis* que és l'afirmació segons la qual la butlla *Turbato corde* hauria resultat derogada en virtut de la publicació del *Sextus Decretalium* (línies 346-348). L'enfocament que Eimeric fa del problema és pràcticament idèntic en els dos escrits esmentats: anàlisi del concepte d'heretgia, raons per les quals l'heretgia és de competència exclusiva del fur eclesiàstic i resposta a les «*canonum et legum allegationibus*» dels «*adversarii veritatis et contrarii sancte ecclesie potestatis*» (cf. PERARNAU, *Tres nous tractats* [cit. nota 7], 92-93 i *Directorium inquisitorum* [PEGÑA, Roma 1578], 354-356, resposta a les allegacions tretes dels canons; i 356-357, a les deduïdes de les lleis civils). Entre les dues obres, però, hi ha una diferència notable: el tractat extens no recull la carta dels dos cardenals inclosa en el nostre *Tractatus brevis* (lín. 296 ss.) i al final de la qüestió citada del *Directorium* (PEGÑA, Roma 1578, 357-358); no significarà aquesta absència que el tractat llarg és anterior a la carta esmentada i per tant fou escrit a Avinyó abans del viatge de Nicolau Eimeric a Catalunya la tardor del 1371?

Enfront del bloc anterior, datable dels anys 1371-1376, en destaca un altre, propi de la dècada dels 1380, en el qual, ultra la qüestió entorn de la *Turbato corde*, que

banda, el mateix autor l'any 1383 ja parla d'aquell tractat amb expressions que semblen traduir un record relativament llunyà;⁹ per tot això, si elements posteriors no obliguen a rectificar, em reafirmaria en la data d'entorn de 1370-1371.

Del tractat de mestre Felip Ribot només és possible dir-ne que la seva única vinculació amb el cas d'Astruc de Piera, rau en el detall que sembla tenir en compte el tractat llarg d'Eimeric, al qual ens acabem de referir; consideracions posteriors ajudaran a precisar les relacions entre les dues peces i també la cronologia.

L'escrit tercer o tractat breu d'Eimeric fou certament elaborat entre l'abril de 1378 i el començament de 1387; més encara, sembla possible de precisar: entre el 1383 i l'acabament de 1386. La referència ja conegu-

ja coneixem i que acomuna l'escrit de Felip Ribot i el *Tractatus brevis* d'Eimeric, trobem, pel que toca aquest darrer, un altre element: l'evolució de la doctrina sobre el papat; el lector pot comparar al respecte les formulacions gairebé dubitatives, del *Directorium* [PEGNA, Roma 1587, 353, núm. 5: «...credimus quod papa... potestatem habeat...»; núm. 6: «...credo quod si Gentilis... contra legem [naturae] faciat potest licite puniri per papam...» —[el subratllat de *credimus/credo* és meu]) amb la seguretat i rotunditat de les tesis tant del *De potestate papæ* com del nostre tractat; i, sobretot, veure com certs elements doctrinals característics d'Eimeric i comuns als dos escrits acabats de citar (p.e., la qualificació de l'apòstol Pere com a *caput sive capitaneus*, que hom pot veure repetida tres vegades entorn de la línia 40 del nostre *Tractatus brevis* i en els textos paral·lels del *De potestate papæ* transcrits en les notes a les línies 38 i sobretot a la 41 del text ací editat); d'altra banda, el fet que el nostre escrit sigui un resum de circumstàncies no permet de pensar que la reelaboració de la doctrina sobre el papa fou feta expressament per a ell, ans que ho fou amb motiu del tractat teològicament més important dedicat a aquell tema; i que el nostre resum aprofità la maduració doctrinal produïda en l'autor com a condició prèvia a la redacció de l'esmentat *De potestate papæ*; en conseqüència, si aquest porta data del 1383, el nostre resum sembla que ha d'ésser posterior, sempre, però, anterior a la mort del rei Pere III de Catalunya-Aragó (5 de gener de 1387) i per tant escrit entre el 1383 i l'acabament de 1386.

9. «...queritur si papa vigore huiusmodi potestatis a Christo habite immediate est dominus in spiritualibus quam in temporalibus omnium hominum, tam fidelium quam infidelium generaliter; et quia hanc materiam prolixè alias pertractavi venando si papa potest punire et per consequens inquisitor heretice pravitatis iudeos et sarracenos in et contra fidem catholicam delinquentes, pro nunc expediam me de illa...», *Tractatus de potestate papae*, Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 310°; amb algunes variants, Avinyó, Musée Calvet, 321, f. 23°; en relació a la significació temporal d'una certa llunyania que pot tenir l'expressió «alias pertractavi», recordaré el cas del dominic barceloní, Joan de Casanova, el qual expressava la proximitat entre dos escrits amb l'incipit «In quodam tractatu, quem nuper edidi...», cf. el meu *Raphael de Pornaxio, Joan de Casanova o Julià Tallada?* Noves dades sobre l'autor del *De potestate papae* et concilii generalis publicat a nom de Joan de Torquemada, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 29 (1978), 457-481; la cursiva és meua.

da, que Eimeric fa en el *De potestate papae* l'any 1383 a l'obra en la qual ja havia tractat *prolixè* el tema de la jurisdicció tant del papa com de l'inquisidor sobre jueus i moros «contra fidem catholicam delinquentes»,¹⁰ sembla indicar que el tractat curt encara no havia estat escrit, altrament l'autor l'hauria citat, perquè d'una banda toca aquell tema i de l'altra, recordem-ho, Eimeric és conscient que «gaudent brevitare moderni, et merito» (línia 1).

Relació doctrinal

Les explicacions anteriors ens conduïxen a l'altre aspecte de les relacions entre els citats escrits, l'intern o del contingut. L'escrit extens de l'Eimeric sobre el tema presenta, al meu entendre, dues característiques que el defineixen: la ja esmentada de la seva dependència envers el cas d'Astruc de Piera, perceptible àdhuc en el títol («... contra infideles demones invocantes...»), cas que només en un segon moment és elevat a problema general, «... vel alias fidem catholicam agitantes»), i la de seguir un mètode d'exposició analític del concepte d'heretge i de la consegüent possibilitat d'aplicar-lo a un no cristià i més en concret a un jueu. Anys més tard, Felip Ribot, en rebre la consulta dels tres punts que ell repeteix en el capítol darrer planifica el seu text d'acord amb la mateixa metodologia emprada per l'inquisidor i per això els onze primers capítols són destinats a una anàlisi del concepte d'heretge i dels diversos elements que hi entren (amb un utilatge certament divers del d'Eimeric, però sempre en el pla de l'anàlisi conceptual) i a treure'n les conseqüències pel que fa a la seva aplicabilitat a no cristians.

El *Tractatus brevis* que ara publiquem va per camins completament diversos. Sigui la que sigui la raó, el fet és que en el tractat reduït el camí metodològic és el del raonament deductiu basat en proves d'autoritat acumulades. Eimeric segurament pensava que exposades les coses d'aquesta segona manera, qui volgués anar contra les seves posicions li havia de negar les premisses majors, amb la qual cosa es col·locava fora del sistema, car negava l'autoritat de la Sagrada Escripura o dels Papes. En el marc mental en el qual tant Eimeric com Ribot i àdhuc els «inimici veritatis» es movien —el del sistema de cristiandat— si alguna cosa podia proporcionar un triomf al primer era l'acumulació de proves, diguem-ne oficials, tret característic de la peça curta.

Com s'explica el canvi de mètode? No dubto en la resposta: pels des-

10. Vegeu el primer text transcrit en la nota anterior.

tinataris. Qui són? El text els anomena amb dues paraules gens clares: *moderni* (línia 1) o contemporanis més o menys innovadors,¹¹ i *adversarii veritatis* (línies 345-347), dels quals diu que propugnaven, com a prova de llurs posicions, que la butlla *Turbato corde* (línia 131 i nota en l'aparat de fonts), la que determinava la competència de l'inquisidor sobre els culpables d'haver portat cristians a l'apostasia, jueus nominalment inclosos, havia resultat invalidada pel posterior *Liber Sextus Decretalium*; tesi que, evidentment, pretenia de prendre a l'inquisidor la base legal per a intervenir en els processos fets contra jueus culpables d'haver induït conversos a rejudaïtzar, com és ara el menat per Bernat de Puigcercós contra Janto Almuli i la seva esposa i contra Jucef de Quatorze; la qual cosa significava que, en conseqüència, l'inquisidor no tenia cap competència sobre jueus, moros i infidels. Justament aquesta és la tesi afirmada en la primera part de la instrucció per a l'ambaixador en cort romana de Joan I de Catalunya-Aragó, ja transcrita.¹²

Aquestes dades ens permeten de fer dues altres afirmacions: la primera és que mestre Felip Ribot no és cap dels *adversarii veritatis* esmentats, ans al contrari; ell, igual que Nicolau Eimeric, afirma explícitament que la butlla *Turbato corde* no resultà invalidada per la posterior publicació del *Liber Sextus*, ans dóna un testimoni de la seva validesa que sembla definitiu: «... inquisitor potest infideles punire per extravagantem que incipit *Turbato corde...*, quam ego vidi bullatam bulla Gregorii XI, que fuit post compilationem VI libri Decretalium».¹³ La segona és gairebé tan certa com la precedent: Francesc Roma no era ni el cap ni un dels caps dels *adversarii veritatis*, car si ho hagués estat, Nicolau Eimeric no s'hauria privat d'esmentar-lo pel nom i el cognom, tal com fa en un altre lloc del nostre tractat (línia 282).¹⁴ Els *adversarii veritatis* són un grup, qui sap si de la cort del rei Pere el Cerimoniós,¹⁵ certament del primogènit primer i després rei

11. Vegeu Elisabeth GÖSSMANN, *Antiqui und Moderni im Mittelalter*. Eine geschichtliche Standortbestimmung (Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes 23), München 1974, 112-113, que ja pogué tenir en compte les aportacions del volum collectiu *Antiqui und Moderni*. Traditionsbewusstsein und Fortschrittsbewusstsein im späten Mittelalter, hg. von A[lbert] ZIMMERMANN (Miscellanea Mediaevalia 9), Berlín 1974. Pel que fa als *adversarii veritatis*, vegeu la nota explicativa a les línies 345-347.

12. Vegeu el text corresponent a la nota 5.

13. Felip RIBOT, *Tractatus de haeresi et infidelium incredulitate et horum criminum iudice*, capítol XI; text publicat en aquest volum, p. 184, lín. 731-733.

14. Vegeu la nota a les línies 345-347.

15. Vegeu la carta publicada en apèndix i la seva defensa del vicecanceller; cal recordar l'afirmació de Jocelyn N. HILLGARTH en la *Introduction* a Pere III of Catalonia, *Chronicle* translated by Mary HILLGARTH with Introduction and Notes by J. N. HILLGARTH (Medieval Sources in Translation 23), 15: «...from the time of the con-

Joan I de Catalunya-Aragó, els quals prepararen les posicions que es manifestaren un cop fet el reconeixement de l'obediència avinyonesa i de Climent VII. I dic que no acabo de veure si el grup ja pertanyia a la cort del rei Pere perquè, malgrat la indiferència que ell mantingué gelosament contra tothom, el seu primogènit inclòs, és un fet històricament reconegut que els darrers temps del seu regnat eren de clara direcció avinyonesa, direcció demostrada pel fet que, com a condició prèvia per a la seva decisió a favor de l'obediència esmentada, l'any 1386 encarregà de fer una nova informació oficial sobre els esdeveniments inicials del cisma només a Avinyó,¹⁶ cosa que perjudicava ja d'entrada el resultat de l'enquesta. I cal suposar que en els ambients àulics, hom no es limitaria a encarregar les informacions, ans començaria de preparar la política envers la cúria papal d'Avinyó per a després de la declaració d'obediència. Entre aquests punts no veig que no hi pogués haver el de la jurisdicció sobre les aljames, perquè ja havia estat font de conflictes, perquè tocava un punt molt delicat en el qual la mateixa corona tenia interès a no deixar-hi posar altres mans que les seves¹⁷ i perquè de fet entrà, poc després de mort el rei Pere, en la documentació immediatament posterior a la declaració d'obediència feta pel nou rei Joan I el febrer de 1387.

Les indicacions que acabem de fer ens permeten almenys de proposar una hipòtesi sobre l'entrellat del problema i la relació entre els tres tractats

quest of the kingdom of Majorca in 1343-44, the council (*reial*) was normally dominated by a group of men know as «those of Roussillon», adherents of absolutist views of monarchy. The leader of this group was the Catalan Bernat de Cabrera —whose wife came from Roussillon.» Però havent mort executat aquest personatge l'any 1364, la composició del consell segurament havia canviat entorn del 1370, encara que continués inspirant-se en principis semblants; recordem que el mateix rei havia manat de fer una recopilació de les seves regalies, cf. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents* (citats en la nota 2) I, 408, núm. 459.

16. Sobre les informacions fetes per encàrrec del rei Pere el Cerimoniós entorn dels orígens del Cisma d'Occident, vegeu Michael SEIDLMAYER, *Die Anfänge des grossen Abendländischen Schismas*. Studien zur Kirchenpolitik insbesondere der Spanischen Staaten und zu den geistigen Kämpfen der Zeit (Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft II, 5), Münster 1940, 210-211 i 221-223; aquest darrer lloc publica la llista de les 40 declaracions rebudes en l'enquesta d'Avinyó l'any 1386; sobre el canvi general de la política a partir de finals de 1385, *ibid.*, 114-117.

17. Vegeu les notes 5 i 6 i la carta de Pere el Cerimoniós al primogènit Joan amb motiu del procés entorn de les hòsties als jueus d'Osca, en Joaquim MIRET I SANS, *El procés de les hòsties contrals jueus d'Osca en 1377*, dins «Anuari [de l'Institut d'Estudis Catalans]», IV (1911-1912), 59-80, en particular 70, nota 1. Vegeu també Winfried KÜCHLER, *Mosse Mabir Suxen*. Ein Beitrag zur Inquisition und zum Judenregal in den Ländern der aragonischen Krone, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 21 (1963), 175-186.

que fins ara sabem que s'hi refereixen. L'escrit extens de Nicolau Eimeric havia posat entorn del 1370-1371 un precedent i establert una tesi enormement perillosa per als drets reials, més encara, havia obtingut el vist i plau de la cúria romana. El Cisma d'Occident amb la possibilitat de negociar el reconeixement d'un dels dos papes, posà a mans de la corona l'ocasió de capgirar l'afer. Hom en començà a parlar seriosament, potser en el consell reial, certament en el del primogènit,¹⁸ quan fou clar que el reconeixement del papa d'Avinyó, Climent VII, era un pas que s'imposava (encara que només fos perquè era el gran mitjà per a resoldre a favor de la Casa de Barcelona dos contenciosos internacionals com eren el reconeixement de l'agregació del regne de Mallorca a la corona catalano-aragonesa per la Santa Seu i la casa de França amb els seus satèl·lits; i el nou assentament dinàstic en l'illa de Sicília); hom plantejà amb arguments nous (referència a *Turbato corde*) el problema de la jurisdicció de l'inquisidor sobre calls i moreries; hom consultà una personalitat independent com Felip Ribot, el qual escriví el seu parer tenint més o menys present el tractat llarg d'Eimeric, però recordem que a Barcelona es movia el grup d'agents avinyonesos sota el comandament del cardenal Pero de Luna, amb el qual estava plenament identificat el primogènit; aquest grup hauria conegut la represa del problema i alertat un altre dels seus caps, aquest a Avinyó, Nicolau Eimeric, el qual respondria amb el *Tractatus brevis*; per això tant el text de Felip Ribot com el breu d'Eimeric s'encaren amb la raó segurament més vistosa del grup de juristes reials: la de la invalidesa de la butlla *Turbato corde*. Per això, Felip Ribot, el qual no coneix cap altre tractat d'Eimeric sobre l'afer que el llarg *De iurisdictione*, escriu un contra-tractat, en el sentit de seguir el mateix camí de l'anàlisi del concepte d'heretge, abans de donar resposta concreta, en el seu darrer capítol, a les tres preguntes que hom li ha fet arribar. Per això també, Eimeric, que sap que les seves noves pàgines són destinades a juristes-polítics, deixa estar el mètode d'anàlisi de conceptes (potser ell mateix s'havia adonat amb el temps que el resultat era dubtós i impugnable) i adopta el camí d'elaborar un tractat tot ell un recull de lleis positives; més encara, atès que el grup dels *adversarii veritatis* està d'una manera o altra vinculat a la casa reial de Barcelona, hi afegeix tota la tercera part (línies 230-387),

18. Que la declarada obediència (més encara, bel·ligerància) avinyonesa del primogènit fou una més de les raons de la seva distanciació envers el seu pare, el rei Pere, és una cosa prou coneguda; per això n'hi ha prou amb fer una referència a l'obra ja esmentada de Michael SEIDLMEYER, *Die Anfänge* (cit. nota 16), 91-98; el mateix Joan, ja rei, es vantava de la seva posició passada en el document de declaració pro-avinyonesa del febrer de 1387, citat en la nota 4.

destinada a contenir el recull de les bases legals en les quals recolzava la jurisdicció de l'inquisidor de la corona catalano-aragonesa sobre els jueus, àdhuc amb la còpia de la carta, sembla altrament no conservada, del rei Pere el Cerimoniós (línies 311-344).

Les innovacions d'Eimeric

Exactament igual com en els països veïns d'Occitània, la situació dels quals en aquest punt ha estat estudiada no fa gaire per H. Gilles,¹⁹ a la Corona catalano-aragonesa l'Església i les seves autoritats no s'ocupaven de la vida interna de les comunitats no-cristianes, jueves o musulmanes que fossin, o només se n'ocupaven en aquells casos, singulars o col·lectius, en els quals, des de les esmentades comunitats, la cristiana podia resultar negativament afectada o ja n'havia estat; això s'esdevenia, per exemple, en l'exercici de la medicina per part de metges jueus envers malalts cristians, exercici que era condicionat al permís del bisbe;²⁰ o en el d'alguna acció proselitista envers un o més cristians de natura o conversos, si aquesta havia desembocat en pas o retorn al judaisme.²¹ El lector pot veure en el capítol final del tractat de Felip Ribot la tercera de les preguntes que hom li presentà, comparar la corresponent resposta amb les afirmacions d'Eimeric en les línies 223-232 del nostre tractat, i veurà que, almenys pel que fa als casos concrets de proselitisme eficaç, tots dos estan d'acord quan es tracta d'afirmar la competència de l'inquisidor o, diguem, del fur eclesiàstic, tot i que per a Eimeric tal competència sigui exclusiva i per a Ribot compartida amb el poder reial.

Fora, però, d'aquestes situacions o d'altres de semblants, l'autoritat de

19. *Commentaires méridionaux des prescriptions canoniques sur les juifs*, dins «Juifs et judaïsme de Languedoc» (Cahiers de Fanjeaux 12), Tolosa de Llenguadoc 1977, 23-50.

20. Els nombrosos permisos episcopals a jueus per a l'exercici de la medicina envers cristians, dels quals s'ha conservat constància en els registres del segle XIV, responien a prescripcions legals molt antigues recollides en el *Decretum* de GRACIÀ, II, causa XXVII, 9. I. cap. 13 (ed. FRIEDBERG I, 1087) i repetides en concilis provincials de la baixa Edat Mitjana, p.e. Valladolid 1322, XXII o Salamanca 1335, XII, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, por Juan TEJADA Y RAMIRO, parte segunda, Madrid 1851, 501 i 575.

21. Em sembla que, almenys entre nosaltres, el cas més documentat és el dels tres jueus de l'Almúnia de Donya Godina, als quals és dedicat el meu article *El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Janto Almuli, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze (1341-1342)*, dins «Revista Catalana de Teologia», IV (1979), 309-353, on hom pot trobar referència a d'altres casos.

l'Església no entenia de problemes interns de jueus ni de moros, els quals eren de competència exclusiva de l'autoritat reial, àdhuc en situacions que, per entendre'ns, podríem definir com de fe i costums. David Romano ha recollit no fa gaire quatre documents dels anys 1280-1284, en els quals, per manament del rei, els seus oficials entenen d'allò de què hauria entès l'inquisidor, si s'hagués tractat de defeccions del cristianisme al judaisme.²² N'afegeixo, per la meua banda, un altre, el qual demostra que el rei, justament Pere el Cerimoniós, concedí a un jueu d'Ejea de los Caballeros (Saragossa) permís de viure legalment amb dues esposes (bigàmia) i percebé mil sous per la concessió.²³

Eimeric volia innovar en el sentit de pretendre que la jurisdicció eclesiàstica, en particular la inquisitorial, era l'única que podia legalment entendre en tots aquells aspectes de la vida interna de les comunitats no cristianes vivint en territori cristià, que es podien desviar de la pròpia ortodòxia tant com aquesta també era objecte d'ortodòxia cristiana (l'Antic Testament, per exemple). Eimeric pretenia d'entendre en el sentit jurídicament tècnic de la paraula en totes aquelles ocasions en què algun membre d'una comunitat no catòlica establerta en país de cristians fes quelcom contra aquella fe que els és comuna amb els catòlics, àdhuc en la hipòtesi que la doctrina o pràctica heterodoxa contemplada no tingués cap repercussió negativa en la comunitat catòlica. La lectura de les línies 155-166 i 186-222 del nostre *Tractatus brevis* sembla confirmar això que acabo de dir. Vol-dria remarcar la conseqüència que el mateix Eimeric dedueix de les seves premisses, en el sentit que aquestes comportaven una revisió del concepte i de la política medieval de tolerància envers les comunitats no cristianes;²⁴ per a Eimeric, aquesta no podia equivaldre a una patent que permetés als no-cristians assentats en territori cristià difondre doctrines heterodoxes, ni tan sols a l'interior de les pròpies comunitats.

Un altre punt encara pot ésser afirmat amb certesa: la innovació-extensió del poder inquisitorial proposada per Nicolau Eimeric trobava als seus ulls justificació en la teoria del poder pontifici com a *summa* i font de tot altre poder en aquest món, àdhuc del temporal, recollida per Bonifaci VIII

22. *Conversión de judíos al Islam (Corona de Aragón 1280 y 1284)*, dins «*Seferad*», 36 (1976), 333-337.

23. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni 319, f. XVII': «Item, reebí d'En Izaraell, fill d'En Juceff Izaraell, juheu de Exea, qui aquells donà al senyor rey per ço com lo dit-senyor ab carta sua ab segell pendent segellada, «Datum Barchinone XIX kalendas septembris» del any present, li atorgà e li donà licència que, no contres-tant que haja per muller Na Cetí, puixa pendre e haver altra juya en muller, segons que en la dita letra és contengut, .M. solidos barchinon.»

24. Vegeu les línies 215-222 del text.

en la butlla *Unam Sanctam*, la qual, tal com sabem, és un dels documents pontificis citats explícitament per ell (línies 63-67), més encara, si no m'erro, l'únic de caràcter general o sense vinculació directa ni amb la inquisició ni amb els jueus; aquesta teoria, no cal dir-ho, s'havia convertit en moneda corrent entre teòlegs i canonistes del s. XIV, almenys entre els qui volien ésser reconeguts en la cúria papal.²⁵

25. Immediatament abans de la butlla esmentada, la qüestió del poder del papa com a font última també de l'autoritat temporal era considerada de lliure discussió i així Pèire Joan Oliu hi dóna una resposta inequívocament negativa; cf. Ludwig HÖDL, *Die Lehre des Petrus Johannis Olivi O.F.M. von der Universalgewalt des Papstes* (Mitteilungen des Grabmann-Instituts der Universität München 1), Munic 1958, 20-22. En el curs del segle XIV diguem que la resposta afirmativa es va imposant com a doctrina més «ortodoxa», de la qual em limitaré a donar alguna mostra: H. X. ARQUILLIÈRE, *Le plus ancien traité de l'Église*. Jacques de Viterbe, *De Regimine christiano* (1301-1302). Étude des sources et édition critique (Études de Théologie Historique 10), París 1926, 314 pp.; en particular 267 ss. (*Quod in summa potestate spirituali est plenitudo potestatis pontificalis atque regalis et quomodo*); Alessandro DA SANT'ELPIDIO, *Tractatus de Potestate Ecclesiastica*, Lió, Claude Gibolet 1498, ff. [16^a-18^a] (*Cap. VI in quo ostenditur quod summus pontifex etiam in temporalibus habet plenitudinem potestatis*); Álvaro PAIS, *De statu et planctu Ecclesiae*, Ulm, per Iohannem Zeiner 1474, ff. [10^a-12^a], corresponents a l'art. XIII; el títol-resum de tot aquest article, en l'índex del f. 2° diu així: «*Tredecimus, papa habet iurisdictionem universalem in toto mundo in spiritualibus et temporalibus, licet iurisdictionem temporalem per principes mundi et alios suos rectores in suis specialibus terris debeat exercere, quod ibi late multis rationibus, exemplis et iuribus comprobatur. Ibi etiam tangitur quomodo christus utrumque gladium exercuit et quomodo est una iurisdictio primaria, a qua omnis alia. Et quomodo principes non catholici licite iurisdictione uti non possunt. Et quomodo facta donacio ecclesie per imperatorem revocari non potest. Et quomodo primo per se Deus creaturas rexit. Et a quo tempore per alios. Et qui primo Deo in vicaria successerunt. Et quomodo christus in quantum homo rex terrenus fuit*». Hom pot veure mostres de la polèmica entre Joan XXII i l'emperador Lluís de Baviera en R[ichard] SCHOLZ, *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354)*. Analysen und Texte (Bibliothek des Kgl. Preussischen Historischen Instituts in Rom IX-X), Roma 1911, xvi i 256 i xii i 612 pp.

Cal, de més a més, tenir present que la tesi de la plenitud del poder papal, in *spiritualibus et temporalibus*, era contemplada sobretot en la seva aplicació a les relacions entre el papa i els reis catòlics o almenys cristians i que, en canvi, hom no veia clara l'aplicació als infidels, extrem que resulta evident d'aquest paràgraf del ja citat Giacomo DA VITERBO: «...potencia summi pontificis dicitur plena, quia universaliter se extendit ad omnes homines viatores. Proprie autem viatores dicuntur, qui ad patriam tendunt: hii autem sunt qui per fidem ambulant. Nam infideles magis debent dici deviatores, cum a vera via salutis aberrant. Unde potestas hec ad omnes fideles extendit se et potest dici quod ad ipsos etiam infideles, non inquantum infideles sunt, sed inquantum possunt fieri fideles et fieri membra Christi et unitati ecclesie aggregari. Sicut ergo sunt fideles in potentia, non in actu, sic potestas summi pontificis extendit se ad eos in potentia, non autem in actu.», *loc. cit.*, 269-270. Vegeu també James MULDON, *The Avignon Papacy and the Frontiers of Christendom: The Evidence of Va-*

En un altre punt sembla Eimeric ésser poc o molt innovador, vull dir en l'entonació bel·licosa (no justament polèmica), que dóna a la seva exposició. Fins ara no m'ha estat donat de trobar la possible font de la seva identificació de «Cephas=caput=capitaneus», i això vol dir almenys que, si no la inventà ell, certament no era massa estesa i per això és un detall significatiu el fet que ell l'empri en els seus tractats, també en el nostre (línies 41-43); aquest dring bel·licós continua, per exemple, amb la qualificació del conjunt de l'Església del Crist com a «exercitus» (línia 43).²⁶

Camps de futura recerca

Ultra els punts anteriors, que semblen sòlidament afirmables, la publicació dels textos de Felip Ribot i de Nicolau Eimeric assenyala uns camps encara no clarificats. I el primer és el del grup que el darrer autor anomena dels *adversarii veritatis* perquè no gosa fer-los-hi constar nom i cognom; tot fa suposar que és un grup relacionat amb el consell reial de Joan I, car llurs posicions es reflecteixen en instruccions oficials a ambaixadors. Caldria, certament, saber noms, però encara més conèixer les arrels del propi pensament, per exemple, llur possible connexió amb els ambients àulics francesos que durant el s. XIV, i aquells mateixos anys amb el *Songe du vergier*, havien elaborat una contra-teoria, la de la profanitat del poder contraposada a la teocràcia pontifical.²⁷ El nostre grup de juristes té arrels

tican Register 62, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 17 (1979), 125-195, amb mostres de les mateixes teories en documentació papal contemporània.

26. Hom pot llegir la llarga exposició del ja esmentat Giacomo da Viterbo sobre la figura del papa, *loc. cit.* en la nota anterior, 205-222 i comparar-la amb la d'Eimeric, sobretot la que resulta del nostre tractat.

27. Sobre aquest tema, l'estudi bàsic de conjunt sembla ésser el de Georges DE LAGARDE, *La naissance de l'esprit laïc au declin du Moyen Âge I-V*, Luvaina-Paris 1956-1970. Pel que fa al *Songe*, hom pot veure Jeannine QUILLIET, *La philosophie politique du Songe du Vergier (1378)*. Sources doctrinales (L'Église et l'État au Moyen Âge XV), París 1977, 184 pp. Una de les conclusions d'aquest estudi («Les arguments propres à la réfutation de la doctrine de la *plenitudo potestatis* pontificale doivent davantage à Marsile de Padoue et à Ockham qu'à Oresme dans le *Songe...*», 171) ens condueix a esmentar i deixar obert el problema d'una possible relació directa entre el regalisme dels darrers temps de Pere el Cerimoniós i els teòrics de Lluís de Baviera; en temps anteriors hi havia hagut alguna relació esporàdica (Ramon de Cardona, ja documentat en Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia* III, Berlín i Leipzig 1922, 553-554); recordaré només, bo i completant la nota 15, que segons J. N. HILLGARTH, «Bernat de Cabrera had been Pere's main adviser from 1347 to 1364. For the next ten years he was replaced by Queen Elionor» (introducció citada en la nota 15, 23), i que entre aquell emperador i la branca siciliana de la Casa de Barcelona els contactes foren més

doctrinals pròpies o es limita a propugnar una política que deixi mans lliures al rei enaljames i moreries, de la forma que sigui? Si fossin significatives, les expressions d'Eimeric al final de la primera part del tractat breu (línies 90-94) farien pensar en uns adversaris amb càrrega doctrinal. Però cal tenir més elements de judici.

L'altre punt que sembla obert a ulteriors aportacions és el de la relació entre lògica i política o entre lògica i economia en les innovacions propugnades per Nicolau Eimeric. He dit abans que l'inquisidor es podia basar en els pressupòsits que li donava la *Unam sanctam* i les obres de teòlegs i canonistes que es trobaven en la mateixa línia. Però no penséssim pas que l'extensió dels poders inquisitorials a aquells punts de fe i costums, en els quals jueus i moros fossin heterodoxos en relació a allò en què havien de coincidir amb l'ortodòxia catòlica, fos una qüestió de pura lògica. El mateix Eimeric recorda (p. e., línia 60) que no hi ha hagut necessàriament una línia lògica estricta entre l'autoritat universal, que ell afirma ésser posseïda *de iure* per sant Pere i pel papa, i l'extensió o l'ús que *de facto* la història coneix. Calia, doncs, convèncer les esferes supremes del poder pontifici d'una d'aquestes dues coses: o bé que els papes s'havien ocupat sempre de l'esmentada heterodòxia dels jueus (cosa, pel cap baix, gens clara, des del moment que hom admeté en la cúria romana la possibilitat de discutir públicament sobre l'afer); o bé que el *favor fidei* (cfr. línia 83), al qual els papes són els primers obligats, exigia aleshores la innovació extensiva propugnada pel nostre inquisidor.²⁸ Tinc la impressió que les

importants; la reina Elionor era justament de la branca siciliana. Seria aquest un aspecte a tenir present en estudiar l'occamisme, també el polític, a Catalunya durant el segle XIV. Recordem les pàgines de Francisco ELÍAS DE TEJADA, *Historia del pensamiento político catalán*. Tomo I. *La Cataluña Clásica (987-1479)*, Sevilla 1963, 222-223 i 234-235.

28. Un repàs de la documentació de Gregori XI publicada en regesta o *in extenso* per l'«École Française» de Roma m'ha portat a la conclusió que, en començar aquell pontificat, hom intentà de donar nova belligerància a la inquisició en tot Europa, però en particular en les terres de Provença, Occitània i Catalunya. El 27 de març de 1372, el papa esmentat donava un primer toc d'atenció al governador del Delfinat, a l'arquebisbe d'Embrun i al bisbe de Valence i Die, exhortant-los a perseguir els heretges i a ajudar els inquisidors (F nn. 732-734); l'efecte devia ésser poc satisfactori, car just un any més tard, el 27 de març de 1373 el mateix papa adreçava noves cartes, aquesta vegada al rei i als bisbes de França, demanant al primer que obligués els jutges del Delfinat a no destorbar els inquisidors i fés posar els inquisidors en la nòmina de l'estat; i indicava als bisbes que influïssin en el rei a fi d'obtenir-ho (F nn. 1171-1173); el dia 11 d'octubre del mateix any anunciava al governador del Delfinat que rebria del rei el manament d'ajudar els inquisidors; Gregori XI aprofitava l'avinentesa per a repetir la petició al bisbe de Valence i Die, aleshores també administrador del bisbat de Viena (F nn. 1403-1404). Això no obstant, continua imposant-se

coses devien anar per aquest darrer camí, però cal esperar què hi diran aportacions futures.

la sensació d'inutilitat; el 6 i 7 de maig de 1375, el mateix papa enviava quinze butlles als inquisidors, al rei, als bisbes de França i en particular als del Delfinat, al governador i, cosa nova, a nou nobles del país indicats d'afavorir els heretges (F nn. 1878-1892); el quadre es precisa: d'una banda, «in dictis partibus, hereticorum multitudo copiosa consistit, quos nonnulli nobiles partium earumdem, postposito Dei timore, foventes, non permittunt eundem inquisitorem procedere contra illos et quod dilectus filius, nobilis vir gubernator Delfinatus eiusdem, contra tales, de favore sui officii requisitus, illum impendere negligenter omittit, propter que multiplicantur execrabiles hereses et hereticorum inficiendum illas et vicinas patrias nunc, proch dolor, continue adaugetur» (cal completar amb la paraula *numerus*); per això, hom ja no creu suficient un mandat reial, ans «requirimus instanciusque rogamus quatinus super premissis tam devote tamque ferventer et efficaciter atque celeriter, non solum litteralibus mandatis, sed nunciis et executoribus ferventibus, audacibus et devotis ad dictas partes per te mittendis, prout tanta materia exigit, providere festines...» (F n. 1878). Però tals emissaris no arribarien i el papa els tornaria a demanar amb data del 3 de gener de 1376, ho i pressionant el bisbe de París que insistís davant el rei en aquest sentit (F nn. 3884-3885). En realitat, les mesures efectives només vindrien del camp eclesiàstic: predicació d'una banda (F nn. 1882 i 3687-3689), major exigència en quant a moralitat clerical (F n. 1945; NF n. 3425) i projecte de construcció de «murs» o presons inquisitorials a Arle, Embrun i Avinyó (F nn. 1913 i 1917-1918, amb data d'onze i disset de juny de 1375, respectivament), projecte que només esdevindria realitat a Viena (F nn. 2025 i 3896, del 22 de juliol i 8 de maig de 1376, respectivament).

El rebrotar de l'heterodòxia no és exclusiu del Delfinat. Gregori XI demana que hom actuï a Alemanya contra beguins, begards i flagellants (NF nn. 485-488, 5 de gener de 1372), àdhuc cremant els llibres de sermons en llengua vulgar que continguessin llurs errors (NF n. 487); la triade esmentada també es troba estesa a França (F nn. 1081 i 1084; NF n. 1425, de 29 de gener i 1 de febrer de 1373); hom nomena un inquisidor de Sardenya perquè «plurimi heretici contra fidem catholicam insurrexerunt» (NF n. 3541, de 29 d'octubre de 1375); a Còrsega passava igual (F n. 2546, de 14 de maig de 1372); hom ha d'estendre a territori eslau la jurisdicció de l'inquisidor de Venècia fins a Equilio Jesolo, car «diocesis deserta (*remansit*), ita quod heretici... confluunt» (NF n. 3763, de 5 de febrer de 1376).

La reacció de l'autoritat eclesiàstica és fàcilment resumible: reforçar i ampliar les estructures inquisitorials: nomenament d'inquisidors on fins aleshores no n'hi havia: cas de Venècia, ja esmentat; casos de Palestina, Síria i Egipte, NF n. 3692, de 29 de desembre de 1375; illa de Sicília, NF nn. 1010-1012 de 17 de setembre de 1372; 3313, 3351, 3353, 3375, 3398; inquisidors alemanys a Magúncia, Colònia, Trèveris, Salzburg, Magdeburg i Bremen, NF n. 900, de 23 de juliol de 1372, ultra el de Saxònia, NF n. 3003, de 24 de novembre de 1374 i nn. 3404-3405 de 5 d'agost de 1375. Hom amplia els poders dels inquisidors: els del Delfinat, per exemple, no sols poden prendre les seves víctimes en el territori propi, ans allà on sigui (F n. 1921, de 30 de juny de 1375); en general, poden entendre en el cas de *demonum invocatores* (F n. 1676, de 14 d'agost de 1374) i agravar les qualificacions jurídiques —i així, qualsevol cristià apòstata ha d'ésser tractat pel tribunal de la fe com a relapse (NF, n. 926, de 3 d'agost de 1372) i, per tant, lliurat sense contemplació al braç secular, és a dir, a la mort.

La resistència social a la Inquisició és perceptible en detalls altres que el desin-

Pel que fa a les implicacions econòmiques, cal tenir present que de les tres preguntes plantejades a mestre Felip Ribot, la segona és justament

terès del Delfinat. Prescindim de casos extrems com el de l'assassinat de l'inquisidor del Piemont, Antonio da Sulmona (F n. 3659; NF nn. 3236-3237, de 20 de març de 1375), o del cas semblant però atípic de Creta, on pogué jugar la inquina d'ortodoxos contra llatins (NF n. 3309, de 5 de maig de 1375). A Alemanya era difícil de trobar qui volgués fer de notari inquisitorial i per això l'inquisidor rebé facultat de crear-ne sis, tres d'ells religiosos (NF n. 3783, de 22 d'abril de 1376); el *Comune* de Florència no permeté que l'inquisidor procedís contra un indicat d'heretgia per les seves explicacions públiques sobre l'Apocalipsi (F n. 2051, de 4 de setembre de 1377); més encara, tant aquesta ciutat com Pistoia mantenien vigents ordinacions legals contràries als inquisidors (NF n. 3212, de 9 de març de 1375).

Entre nosaltres, aquesta trajectòria es traduí no sols en els casos ja coneguts de Ramon de Tàrraga (NF n. 269 de 23 d'agost de 1371 i n. 1354, del primer de gener de 1373), del luhlisme i Ramon Llull (NF n. 781, de 3 de juny de 1372 i n. 2891 de 28 de setembre de 1374), i en els més desconeguts dels franciscans Arnau Muntaner, escapat de les mans inquisitorials de Nicolau Eimeric (NF n. 1397, de 13 de gener de 1373), de Llorenç Carbonell (NF n. 3644, de 9 de desembre de 1375) i de sor Ramoneta Oller (NF n. 2167, de 12 de setembre de 1373), ans encara en una operació de molta envergadura relativa a moros del regne de València: el dia 11 de gener de 1373, Gregori XI adreçava una carta al comte d'Empúries, Joan, bo i exhortant-lo a procurar, d'acord amb Nicolau Eimeric, portador del document papal, la conversió dels seus súbdits moros del regne esmentat, tant homes com dones, tal com ja havia fet Alfons d'Eixèrica, cavaller del bisbat de Sogorb (NF n. 1393; cf. VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 108-109); vint dies més tard, el primer de febrer, eren expedides lletres amb el mateix contingut, al rei Pere el Cerimoniós, a la reina Elionor, al primogènit Joan i a l'infant Martí, als bisbes de València, Tortosa i Sogorb, als capítols de les tres seus esmentades, als abats de Valldigna i de Benifassà, al prior de Maguella, al castellà d'Amposta, als mestres de Calatrava, Montesa i Uclés, als comtes d'Urgell i de Prades, al marquès de Villena, al vescomte de Cardona, i als cavallers Joan, Berenguer i Antoni de Vilaragut, Pere i Galceran de Centelles, Pere Maça, Ramon Costa, Berenguer de Ripoll, Joan de Bellví, Joan de Pertusa, Ponç Hysmar (!), Guillem de Gascó, Pascasi Massana, Eiximèn d'Urfís, Joan Constantí, Eiximèn López de Pomar, Pere-Guillem Català, Arnau Escriba, Jaume Escriba, Berenguer Fabre, Bernat d'Esplugues, Bonanat de Sant Feliu, Bonanat de Vall-llobera, Berenguer Dalmau, Gonçal de Castellví, Guillem Colom, Joan Eiximeno; al governador del regne; als jurats de la ciutat de València; als donzells Pere de Montagut, Felip Boil, Jaume Castellar, Jofre de Torís, Jofre de Ripoll, Guillem de Bellví, Vidal de Blanes, Arnau Llançol, Guillem Escriba, Berenguer Joan, Francesc Munyoz, Joan Fernández Munyoz, García Loric, Eiximèn de Llobera, Berenguer de Montpalau i Galceran ça Serra; a l'abadessa i convent de Santa Clara de Xàtiva, a Gener Labaza (*sic!* Rabassa?), Berenguer Mercader, Bernat Bonastre, Bartomeu de Lamanya, Francesc Carbonell, Bernat d'Esplicat (*sic!* d'Alpicat?), Berenguer de Codinacs, Vidal i Ramon de Vilanova, Pelegrí de Montagut, Lluís Boil, Ramon Castellar, Ramon, Pere i Galceran de Torís, Roderic Sanç, Lluís Sanç de Calataud i a les dames Bonaventura d'Eixèrica, Francesca de Vilaragut, Violant de Vilanova, Magdalena de Mut i Violant Díez (NF nn. 1429-1432).

Després d'aquesta llarga enquesta, em sembla que es poden deduir dues conclusions: l'operació propugnada per Eimeric s'inscrivía en un marc més general de reforçament,

d'aquest tipus. Si recordem que aquesta d'extorquir diners ha estat una acusació constant adreçada des de tots els nivells contra Nicolau Eimeric,²⁹ no seria gens estrany que l'operació total d'innovació planificada per l'inquisidor esmentat comportés l'aspecte de fer revertir en exclusiva a l'Església (i, per tant, a l'inquisidor, com a delegat de la persona a la qual s'atribuïa autoritat i poder damunt jueus i infidels en general) les penes pecuniàries dels processos per causa de fe que, fins aleshores, revertien en el rei, fora del cas en què l'imputat fos un clergue (cosa que no s'havia ni de contemplar tractant-se de jueus, moros o infidels en general). També és possible que Eimeric apuntés a una reforma radical, de la qual la cúria romana, fidel al seu capteniment, només hauria començat d'acceptar i d'aplicar un primer pas, qui sap si a l'expectativa de veure quines reaccions es produïen, abans de decidir si donar un segon pas o no i estendre el sistema a d'altres països. Cal restar a l'espera de noves aportacions. Cas d'haver existit, però, tal programa, el Cisma d'Occident l'hauria fet impossible, almenys durant el s. XIV i bona part del XV.

Aspectes redaccionals

Diguem, per encetar aquesta darrera part de la nostra ja massa llarga introducció, que Eimeric ha estructurat el seu *Tractatus brevis* d'acord amb un esquema clar, com el següent:

rellançament i ampliació de les funcions inquisitorials; en relació al nostre país, sembla que, de més a més, el pla incloïa, d'una banda, la «solució» del problema de les moreries pel camí d'una conversió en massa; i el control espiritual de les aljames.

Ni que sigui demanant perdó per la llargària, aquesta nota obliga a fer referència a un problema doctrinal: el del concepte d'heretgia en els escrits dels inquisidors i el del desplaçament que, segurament per raons de política eclesiàstica, en llurs mans experimentava el camp de l'ortodòxia; en aquest sentit, les meves conclusions coincidirien amb les de Mariano d'ALATRI, «*Eresie*» *perseguite dall'inquisizione in Italia nel corso del Duecento*, dins *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th.-13th. C)*. Proceedings of the international Conference Louvain May 13-16, 1973 (Medievalia Lovaniensia I/IV), Luvaina-La Haia 1976, 211-224, esp. 223: «...il concetto di "eresia" che sorregge l'attività dell'inquisizione è diverso, e molto più ampio, di quello che ne fornisce la teologia, così che è necessario parlare di una "eresia inquisitoriale"».

29. Per lletra de Pere el Cerimoniós, datada el 8 d'abril de 1360, i amb referència a unes queixes presentades al prior de la província dominicana d'Aragó l'any anterior, sabem que aquestes es concretaven en el fet que «extorquet peccunias», VINCKE, *Zur Vorgeschichte* 93; cinc anys més tard, el primer de febrer de 1365, l'acusació augmentava: «magnas peccunias», ibid. 103. Vegeu l'acusació formal de la ciutat de València contra Nicolau Eimeric en Jaume de PUIG I OLIVER, *El procés dels lullistes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVI (1980), 346, 364-365, 447.

<i>Part</i>	<i>Línies</i>	<i>Concepte</i>
I.	6-8	Rúbrica inicial
II.	9-14	Introducció
III.	15-94	Primera conclusió
	<i>a.</i> 15-16	Formulació de la tesi
	<i>b.</i> 17	Promesa de tres proves
	<i>c.</i> 18-89	Exposició de les tres proves
	<i>aa.</i> 18-35	Primera: jurisdicció universal del Crist
	<i>bb.</i> 36-58	Segona: jurisdicció universal de Pere
	<i>cc.</i> 59-89	Tercera: jurisdicció universal del papa
	<i>d.</i> 90-94	Conseqüència: qui ho negués seria heretge
IV.	95-229	Segona conclusió
	<i>a.</i> 95-98	Formulació de la tesi
	<i>b.</i> 99	Promesa de deu proves
	<i>c.</i> 100-229	Exposició dels deu arguments
	<i>aa.</i> 100-114	Els infidels poden ésser col·laboradors d'heretges
	<i>bb.</i> 115-125	Els infidels poden ésser destorbadors de la inquisició
	<i>cc.</i> 126-138	Els infidels poden ésser inductors a heretgia
	<i>dd.</i> 139-154	Els infidels poden induir cristians a llur culte
	<i>ee.</i> 155-166	Els infidels poden ésser heretges
	<i>ff.</i> 167-176	Els infidels poden ésser propagadors d'heretgia
	<i>gg.</i> 177-185	Els infidels poden ésser testimonis en causes d'inquisició
	<i>hh.</i> 186-201	Els jueus poden caure en heretgia en relació a l'Antic Testament
	<i>ii.</i> 202-222	Els jueus heretges són equiparables als grecs heretges
	<i>jj.</i> 223-229	Els inquisidors tenen drets adquirits en aquest camp
V.	230-344	Tercera conclusió
	<i>a.</i> 230-232	Formulació de la tesi

<i>Part</i>	<i>Línies</i>	<i>Concepte</i>
	<i>b.</i> 233	Promesa de cinc proves
	<i>c.</i> 234-344	Exposició dels cinc arguments
	<i>aa.</i> 234-239	Poder de l'inquisidor de Catalunya-Aragó sobre heretges en general
	<i>bb.</i> 240-246	Poder de l'inquisidor de Catalunya-Aragó sobre destorbadors d'inquisició en general
	<i>cc.</i> 247-275	Butlla d'Innocenci VI sobre drets de jueus sotmesos a inquisició.
	<i>dd.</i> 276-310	Decisió de Gregori XI i del seu consistori sobre el cas d'Astruc de Piera
	<i>ee.</i> 311-344	Carta de Pere el Cerimoniós, reconeixent la jurisdicció de l'inquisidor sobre jueus
VI.	345-357	Objecció general i resposta
	<i>a.</i> 345-347	Objecció: el <i>Liber sextus</i> invalida la <i>Turbato corde</i>
	<i>b.</i> 348-354	Resposta negativa múltiple
VII.	358-360	Èxplícit del tractat
VIII.	361-363	Rúbrica final

Tal com ja he indicat en proposar la diferència de planteig entre els dos escrits d'Eimeric, tot l'esquema anterior és farcit amb proves positives o d'autoritat —i hem d'estar agraïts a l'autor d'haver-nos salvat en la tercera part dos documents que només ara arriben al coneixement dels estudiosos, la butlla d'Innocenci VI (línies 250-275) i la carta del rei Pere el Cerimoniós (línies 316-344)— en general concloents un cop reconeguda llur autoritat, fora justament d'aquells casos que constituïen el punt viu de la controvèrsia; si el lector es fixa en les proves cinquena (línies 155-166) i vuitena (línies 186-201) de la segona part s'adonarà que el raonament d'Eimeric només demostra, si hom dóna per suposat precisament allò que s'ha de demostrar, i és que la legislació anterior sobre heretges, tant la inclosa en el *Liber sextus* com en la butlla *Prae cunctis*, quan parla d'heretges en el sentit més formal del terme i per tant més precís, també val per als jueus i que per tant el concepte d'heretge se'ls aplica exactament igual com als cristians, contra allò que havia estat per als grans mestres juristes

anteriors un principi elemental d'interpretació d'aquestes lleis: que l'Església no legisla en el Dret Canònic per als qui li són enfora. És justament això, que tal com sabem constitueix el punt central del tractat primer i extens d'Eimeric, allò que li discutirà al meu entendre amb raó Felip Ribot, l'argumentació del qual sembla vàlida, si hom té en compte aquest presupòsit: parlem d'aquella Església per a la qual són pensades les *Decretals* i les *Extravagants* i el *Corpus Iuris* i el *Liber Sextus*, és a dir, de la societat visible que és l'Església Catòlica Romana. En aquest mateix sentit resultaria, doncs, no demostrada tant la segona conclusió (línies 95-98) com la tercera (línies 230-232), en la mesura en la qual la potestat que hom hi atribueix a l'inquisidor, en particular al de la corona catalano-aragonesa, sobre infidels «circa fidem catholicam delinquentes», no es limita als casos anteriors en els quals era perceptible un sentit d'autodefensa de la comunitat catòlica («contra»), ans pretén de justificar una actuació de l'autoritat eclesiàstica a l'interior de grups infidels en punts que no afectaven directament l'Església cristiana.

Diguem una paraula sobre d'altres aspectes redaccionals. No veig encara clara la significació d'alguns espais deixats en blanc pel copista de l'únic manuscrit, espais que posteriorment foren omplerts pel mateix autor amb aquella seva lletra tan personal, potser a l'hora de fer la revisió «*manu propria*» afirmada al final del volum; d'entre aquests espais hi ha al *Directorium inquisitorum* el corresponent a les cent tesis lullianes i en el nostre tractat les línies d'introducció general i les tres conclusions (línies, respectivament, 9-16, 95-98 i 230-232), ultra d'altres frases més breus, que el lector pot veure indicades en l'aparat crític. ¿Esperava Eimeric a l'hora de fer copiar aquest volum entre el 1383 i el 1394 alguna decisió papal en aquests dos punts, el de les tesis lullianes i el de la jurisdicció sobre jueus, que li aconsellava reservar fins a l'últim moment la formulació concreta dels dos grups de proposicions?

La còpia no és un model de precisió i el lector se'n pot adonar si ressegueix en l'aparat crític les referències a papes, moltes de les quals són equivocades, cosa que també succeeix en el *Directorium inquisitorum*,³⁰ recordem la imprecisió en la narració del cas d'Astruc de Piera i la més que notable diferència en comparació amb la versió més justa de l'esmentat

30. La tradició manuscrita i l'edició feta a Barcelona per Luschner el 1505 són unànimes en la lectura «*temporibus Benedicti XI*» en parlar del procés contra un fra Bonanat, de Vilafranca del Penedès, inexactitud que ja li retragué Francisco Peña en les seves edicions anotades de l'esmentat *Directorium*; vegeu, p.e., la de Roma 1587, 267-268; Benet XI morí el 7 de juliol de 1304 i el procés esmentat, seria dels anys 1334-1344. Vegeu també la nota a les línies 135-136.

Directorium; recordem, encara, les variants en la frase citada de la butlla *Unam Sanctam*, i potser podrem arribar a la conclusió que, quan no es tractava de reproduir textos molt llargs (com són la butlla d'Innocenci VI i la carta del Cerimoniós, ja esmentades), Eimeric escrivia de memòria i que es refiava de la memòria en fer la revisió dels volums de les seves obres completes.

Pregunta final

Els textos que avui publiquem i les dades que els acompanyen ens permeten d'assistir a una pugna molt dura entorn del poder sobre les jueries de la corona catalano-aragonesa entre la casa reial i l'inquisidor dels heretges; la corona vol que resulti absolutament clara, com mai, la seva exclusiva sobre aquelles comunitats i l'inquisidor en vol una llesca que li permeti de controlar tota llur vida espiritual i intel·lectual de forma ordinària i exclusiva. Aquesta pugna sembla haver arribat al punt àlgid en el moment en què la corona catalano-aragonesa estava a punt de reconèixer la legitimitat papal de Climent VII i de declarar la seva obediència avinyonesa en ple Cisma d'Occident entorn del 1387. Quatre anys més tard, el pogrom anti-jueu d'extracció popular i amb participació dels corrents «espirituals»,³¹ tradicionalment antijueus, convertiria aquella baralla pràcticament en inútil o li llevaria gran part de la seva importància concreta. No puc posar punt final a aquest estudi preliminar sense preguntar si hi hagué alguna relació entre els dos fets o si són manifestacions d'una situació —la de la convivència de grups religiosos diversos— que s'anava agreujant fins a esdevenir explosiva tant a nivell de les capes més altes com en la base popular. Deixo oberta la pregunta.

La nostra edició

Al moment de posar en mans del públic el *Tractatus brevis* de Nicolau Eimeric, em limito a reproduir, d'acord amb les normes a les quals el nostre «Arxiu de Textos Catalans Antics», s'atén, l'únic text conegut fins ara, el procedent de la biblioteca del convent de sant Domènec de Girona, corregit *manu propria* per l'autor, i actualment a Ciutat de Mallorca, Biblioteca

31. Àdhuc un home, que hom considera moderat, con Ramon Llull havia sentenciat llur expulsió, si no es volien convertir; vegeu el seu *Liber de acquisitione Terrae sanctae* (Ephrem LONGPRÉ), dins «*Criterion*», III (1927), 274.

Bartomeu March, on porta la signatura 15-III-6. No crec que calgui repetir la descripció del volum i del seu contingut, que he fet en altre lloc.³²

Afegiré només, per a orientació del lector que, ultra les abreviatures, tan conegudes, de col·leccions d'obres patrístiques (CC, CSEL, ML), hom pot trobar en la nostra edició les que s'especifiquen en la nota inicial.

Munic, 8 d'agost de 1981

32. Josep PERARNAU, *Tres nous tractats* (cit. nota 7), 79-100.

[Mag. NICOLAI EIMERIC, O.P.]

[TRACTATUS BREVIS
SUPER IURISDICTIONE INQUISITORUM
CONTRA INFIDELES
FIDEM CATHOLICAM AGITANTES]

5

f. 245^c *Incipit tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantes editus ab eodem fratre Nicholao Eymerici.*

Quia gaudent brevitate moderni, et merito, tum quia ea que breviter proponuntur attentius audiuntur, tum quia facilius capiuntur, tum quia firmiter retinentur, hinc est quod ex propositis prolixius in tractatu precedenti, modo de iurisdictione ecclesie in iudeos et ceteros infideles tres conclusiones in presenti insero principales, que breviter deducuntur. 10

6-17 *man auct* 10 *atencius* 13 *principales*

12 El tractat precedent és el *De iurisdictione ecclesiae et inquisitorum contra infideles daemones invocantes*, inèdit en la Biblioteca Bartomeu March de Ciutat de Mallorca, 15-III-6, ff. 227^v-245^c.

15 Prima conclusio est: quod papa habet iurisdictionem nedum super fideles, sed etiam super infideles.

Hec conclusio probatur tripliciter.

Primo sic: super omnes homines generaliter, tam fideles quam infideles, habuit iurisdictionem Christus; ergo et papa, eius vicarius immediatus. Consequentia tenet, quia alias papa non esset Christi vicarius generalis, nec ipse Christus bonus paterfamilias neque pastor, si suo vicario regimen super illos et non super istos contulisset; super

18 in marg Prima probacio 22 suo litt s in ras 22-23 super quos man auct in ras

15 El mateix Nicolau Eimeric defineix etimològicament el papa copiant el *Catholicon* de Giovanni DA BALBIS (S. V. papa); i teològicament d'aquesta manera: «...papa est homo quidam masculus, Dei Christique vicarius, Petri successor, gerens iura terrestris et celestis imperii super terram», *De potestate papae*, Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 308°.

18-21 El problema de la relació entre la jurisdicció del Crist i la del papa és plantejat i exposat pel mateix Eimeric en el *De potestate papae* d'aquesta manera: «Octavo queritur si papa, vigore huiusmodi potestatis a Christo habite, est dominus omnium tam in spiritualibus quam in temporalibus omnium hominum, tam fidelium quam infidelium generaliter... Primum considerandum est quod duplex est iurisdic-tio et potestas, spiritualis scilicet et temporalis; prima exercetur in animam seu spiritum, secunda in corpus nostrum... Secundum considerandum est quia dominus Ihesus Christus utramque iurisdictionem habet et habuit supradictam, spiritualem et temporalem... Tertium considerandum est quod dominus Ihesus utramque potestatem predictam habet et habuit super omnes homines generaliter, tam super in eum credentes quam non credentes, et per consequens tam super omnes fideles quam non fideles... Quartum considerandum est quod dominus Ihesus a suis discipulis atque nobis assumpturus et ad celos ascensurus beatum Petrum vicarium suum in terris instituit generalem, ut dictum est prius, et predictam duplicem iurisdictionem in omnem hominem contulit generalem, ac cunctis hominibus tam fidelibus quam infidelibus prefecit in pastorem... Hiis premissis, clare habetur conclusio affirmativa, quod de iure papa est dominus tam in spiritualibus quam in temporalibus omnium hominum, tam fidelium quam infidelium generalis», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, ff. 310°-312°.

20-21 La denominació de *vicarius (Christi) generalis* era normal. La trobo en la introducció al *Tractatus de ecclesiastica potestate* d'Alessandro DA SANT'ELPIDIO (Lió, Claude Gibolet, 1498), f. [2°]: «...verba ista que dicta sunt de domino nostro Iesu Christo: convenienter exponi possunt de quolibet ipsius generali vicario qui sic suas vices expresse gerit in terris ut plerumque quod de ipso scribitur: convenienter de ipsius vicario possit exponi...»; i en ÁLVARO PAIS, *De statu et planctu Ecclesiae* I, art. XIII (Ulm, per Iohannem Zeiner, 1474), f. [10°]: «...unus eius in terris et in omnibus vicarius generalis...»; amb aquesta denominació va vinculada la tesi del poder del papa sobre tot el món, *ibid.*: «...iurisdictionem habet universalem in toto mundo papa, nedum in spiritualibus, sed temporalibus, licet executionem gladii temporalis et iurisdictionis per filium suum legitimum imperatorem, cum fuerit, tanquam per advocatum et defensorem ecclesie et per alios reges et mundi principes... debeat exercere».

quos enim non commisisset, oberrare dimisisset. De hoc Innocentius, in glosa *Quod super hiis, De voto et voti redemptione*. Antecedens patet tripliciter: primo, ex illis verbis psalmi: «Ego autem constitutus sum rex ab eo super Syon, montem sanctum eius», ecce quod super iudeos et fideles; «postula a me et dabo tibi gentes» etc., ecce super gentiles et infideles. Secundo, ex illo Christi verbo Matthei

23 enim man auct in marg | comisisset 25 man auct in marg 1° 28 in marg 2°

23 INNOCENTIUS IV, *In quinque libros Decretalium necron in Decretales per eundem Innocentium editas... commentaria doctissima cum Pauli Rosselli annotationibus et, loco indicis, Baldi Margarita*, Venècia 1578, f. 176^a: «...Papa, qui est vicarius Iesu Christi, potestatem habet non tantum super christianos, sed etiam super omnes infideles; cum enim Christus habuerit super omnes potestatem, unde in Psalmo: Deus, iudicium tuum regi da, non videtur diligens paterfamilias, nisi vicario suo, quem in terra dimittebat, plenam potestatem super omnes dimisisset». 25-26 Ps 2, 6. 27 ibid., 8. 29 Mt 28, 18. 32 Io 10, 27 i 14. 33-35 Io 10, 16.

25-26 Heus ací alguna mostra de com han estat interpretats aquests versos 6-8 del Salm 11 en la tradició exegètica occidental. Hilari de POITIERS (315-367), cita, tot comentant-lo, el text en el qual sant Pau pregunta als corintis si hi haurà d'anar amb un bastó (1 Cor. 4, 21) i segueix: «Numquid Paulo ius praetorium erat, ut in virga comminaretur, et cum officio lictoris ad Ecclesiam Christi adesset? Non utique ita opinandum est», *Tractatus in II psalmum*, 36 (PL 9, 283). Uns quants anys més tard, sant Agustí d'HIPONA (354-430), resumia la seva interpretació amb aquestes frases: «Ergo iste sensus est: Ego autem constitutus sum rex ab eo super ecclesiam sanctam eius, quam montem appellat propter eminentiam et firmitatem»; i «Postula a me, ut scilicet gentes nomini christiano copulentur atque ita a morte redimantur et possideantur a Deo. Dabo tibi gentes hereditatem tuam, quas possideas ad earum salutem, et quae tibi fructificent spiritualia», *Enarrationes in psalmos*, II, 5-7 (DEKKERS, FRAIPONT, Turnholt 1956 [CC, XXXVIII], 5). Walafriid STRABO (c. 808-849) interpreta la paraula *rex* en el sentit que l'existència de reis o governants d'aquest món respon a una ordinació del Crist i continua: «Postula. Ad susceptionem hominis pertinet: quae pro salute hominum facta, secundum quam interpellat pro nobis. Haereditatem: Haereditas ab hero, quod in ea potestate libera dominetur», *Glossa ordinaria in psalmum II*, 6-8 (PL 113, 846-847). PERE LLOMBARD (c. 1095-1160) s'inspira en sant Agustí: «...non tantum rex est super iudaeos, sed et super gentes... quas scilicet possideas ad earum utilitatem ac salutem, et tibi bona fructificent», *Commentarium in psalmos*, II, 6-8 (PL 191, 72). Per últim, Jaume PERES DE VALÈNCIA (1408-1490) comenta: «...super syon montem sanctum eius, id est, super totam ecclesiam toto orbe diffusam et non solum militantem, sed etiam triumphantem, quia data est mihi potestas in celo et in terra... Et sic filium a patre hereditatem postulare nihil aliud est nisi pro precio sui sanguinis peccatores redimere et liberare...», *Centum et quinquaginta psalmi davidici cum diligentissima etiam titulorum expositione*, Lió 1512, ff. 30° i 30°. El lector s'haurà adonat que no hem trobat mai la paraula *jurisdicció* ni cap d'altra que ací tingui el mateix sentit que Eimeric dóna a l'esmentada. Àdhuc en temps de Contrareforma hom continuava la línia agustiniana, com és ara sant Robert Bellarmí, *Explanatio in psalmos* (Societatis Iesu Selecti Scriptores, I) (GALDÓS, Roma 1931, 7-9).

28-31 Hom pot comparar l'exegesi de Nicolau Eimeric amb la tradicional en es-

- ultimo: «Data est mihi omnis potestas in celo et in terra», hoc est
 30 super omnes creaturas celestes et terrestres generaliter, et sic super
 omnes homines indifferenter. Tertio, ex illo Christi verbo Ioannis x:
 «Oves mee vocem meam audiunt» et «cognoscunt||me mee», ecce f. 245^d
 quod super credentes et fideles; sequitur: «Alias oves habeo que non
 sunt ex hoc ovili et illas oportet me adducere et vocem meam au-
 35 dient» etc., ecce quod super non credentes et infideles.

Secundo sic: super omnes homines generaliter, tam fideles quam infideles, habuit iurisdictionem beatus Petrus; ergo, et quilibet papa, successor suus. Consequentia tenet, quia pares sunt in iurisdictione; hoc a nullo negatur. Antecedens apparet tripliciter: primo, ex illo

31 in marg 3°

36 man auct in marg Secunda probacio 39 in marg 1°

tudis com els de J. LUDWIG, *Die Primatworte Mt 16, 18. 19 in der altkirchlichen Exegese* (Neutestamentliche Abhandlungen, XIX, 4), Münster 1952, VIII+112 pp.; J. A. BURGESS, *History of the Exegesis of Matthew 16: 17-19 from 1871-1965*, Ann Arbor (Mich.), 1976, VIII+269 pp.; A. OEPKE, *Der Herrenspruch über die Kirche Mt 16, 17-19 in der neuesten Forschung*, en «Studia Theologica», 2 (1948), 110-165; i Beda RIGAUX, *Saint Pierre et l'exégèse contemporaine*, en «Concilium», n. 27 (setembre 1967), 129-152.

38 La precisió que el papa és *successor* i no pas *vicari* de Pere va vinculada en el pensament d'Eimeric a la tesi segons la qual el papa no rep el seu poder ni de Pere ni de cap instància humana, ans del Crist; dedica al tema tot un *queritur*, el cinquè, en l'article quart del *De potestate papae*, tot resumit en la conclusió següent: «Habet igitur papa a Christo immediate et non a Petro vel homine quocumque alio papalem seu admirabilem potestatem, eiusque et non Petri seu alterius hominis vicem gerit in terris», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 309^d; n'estava tan convençut que una de les cent proposicions lullistes que ell féu condemnar, la 54 deia: «Quod papa est vicarius beati Petri». Sobre l'evolució doctrinal de *vicarius Petri* a *vicarius Christi*, hom pot veure els estudis de Michele MACCARRONE, *Vicarius Christi. Storia del titolo papale* (Lateranum, Nova Series, XVIII, 1-4), Roma 1952, 318 pp. i més en particular els estudis monogràfics del mateix autor «*Cathedra Petri*» e *lo sviluppo dell'idea del primato papale dal II al IV secolo*, en «Miscellanea Antonio Piolanti, II» (Lateranum, Nova Series, XXX), Roma 1964, 37-56; *La dottrina del primato papale dal IV all'VIII secolo nelle relazioni con le Chiese Occidentali*, en «Le Chiese nei regni dell'Europa Occidentale e i loro rapporti con Roma sino all'800. 7-13 aprile 1959» (Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, VII), Tomo secondo, Spoleto 1960, 633-742; *Il papa «vicarius Christi». Tesi e dottrina dal secolo XII al principio del XIV*, en «Miscellanea Pio Paschini, I» (Lateranum, Nova Series, XV), Roma 1949, 464-472. Hom pot veure també Sebastián GARCÍAS PALOU, *El primado romano en los escritos del beato Ramon Llull*, en «Revista Española de Teología», II (1942), 521-546; i Antonio OLIVER, *El papa, «vicarius Petri» en Ramon Llull. Origen, vicisitudes y justificación del título papal*, en «Estudios Lulianos», III (1959), 53-58.

38 *pares sunt in iurisdictione* és formulació clàssica; una mostra només, de Gia-

verbo, quod Christus dicit Petro: «Tu es Symon, filius Iohanna, tu
 vocaberis Cephas», Ioannis I, hoc est, capitaneus. Nomen autem rei 40
 non congruisset, nisi de facto vel de iure capitaneus fuisset; neque
 vere et proprie Christi vicarius et capitaneus eius populi ac exercitus
 fuisset, nisi causam sibi omnium hominum generaliter commisisset.
 Secundo, ex illo Christi verbo, quod dicit sibi Christus, de quo Mat- 45
 thei XVI: «Tibi dabo claves regni celorum et quodcumque ligaveris
 super terram», etc., et loquitur indifferenter «super terram», non

45 in marg 2°

40-41 Io, 1, 42. 46-47 Mt 16, 19 50-51 Io 21, 17 i 16. 54-55 Io 10, 27.

como DA VITERBO: «...precessor et successor sunt pares officio et potestate, licet possint esse disparēs merito et vite bonitate», (ARQUILLIÈRE, París 1926, 213).

41 Per a Eimeric, l'equiparació de «Cephas-caput-capitaneus» és una convicció que expressa diverses vegades, p.e., en el *De potestate papae*: «...in hoc enim quod Christus Petrum vicarium suum instituit, eum in papam et admirabilem capitaneum pro populo omni prefecit...», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 308^a; «...Christus nomen ei (Petro) mutavit et capud eum seu capitaneum appellavit...», *ibid.*, f. 310^b. L'equiparació «Cephas-caput», tot i ésser equivocada, fou constant en la tradició occidental; ja la trobo en Optat de MILEVA (+ c. 400): «...omnium apostolorum caput Petrus, unde et Cephas est appellatus...», *Contra Parmenianum donatistam* (Ziwsa, CSEL, 26), Viena 1893, 36-37; sant Isidor de SEVILLA (c. 560-636) la recollí en les *Etymologiae*, VII, IX (ML 82, 287): «Cephas dictus, eo quod in capite sit constitutus apostolorum...»; és normal que d'ací passés als diccionaris medievals, com és ara el de Giovanni da BALBIS (+ 1298), *Catholicon* (s.v. *Cephas*): «...greci dicunt caput, unde cephas dictus Petrus, quia in capite et principatu constitutus apostolorum...», Vat. lat. 1472, f. 78^a; o al del contemporani Guillelmus BRITO, *Vocabularium bibliae* (s.v. *Cephas*): «Cephas dictus est Petrus eo quod in capite sit constitutus apostolorum...», Vat. Borgh. lat. 349, f. 13^a; en temps de Joan XXII trobem l'equivalència en documentació oficial de la cúria papal, tal com hom pot veure en el DŪ CANGE (s.v. *Cephas*). En canvi, no he trobat cap mostra de l'equiparació «caput=capitaneus» i per això resto amb el dubte de si és pròpia d'Eimeric.

41-42 La tesi que la paraula o nom té una relació de funcionalitat envers la realitat significada sembla ésser un lloc comú en la dialèctica de la cúria pontifícia a l'hora de defensar les prerrogatives primacials; la trobo, p.e., en la carta d'Innocenci III al patriarca de Constantinoble del 4 de novembre de 1199 (ML 214, 762-763): «...non res sermoni, sed rei sit sermo subiectus...». El principi procedeix del dret romà, on era formulat així: «Nomina sunt consequentia rebus»; d'allí passà als canonistes, els quals l'acceptaren com a principi fontal de demostració; així, hom pot trobar repetida en Henricus de Segusio la frase «nomina debent esse consona rebus», *In tertium Decretalium librum commentaria*, Venècia 1581, 18^b; *In quintum Decretalium librum commentaria*, Venècia 1581, 35^c; les *Decretales* III, V, c. 16 (FRIEDBERG, II, 469) recullen la fase dins una carta de l'esmentat Innocenci III al bisbe de Zamora. Recordem que per a l'hermenèutica bíblica i teològica medieval es tractava d'una paraula eficaç com tota paraula eixida de la boca de Déu; el fet, doncs, que Jesús-Déu anomenés Simó, Cephas-cap equivalia a constituir-lo cap.

determinans se ad hanc vel illam, hoc est, super homines in terra generaliter residentes, id est, super omnes generaliter viatores. Tertio, ex illo Christi verbo dicto Petro, de quo Ioannis ultimo: «Pasce oves meas, pasce agnos meos»; quod promiserat adimplevit et adimplendo non dicit «oves meas has vel illas», sed indifferenter dicit «oves meas»; ut autem dictum est prius, oves Christi sunt omnes homines, quidam in ovili ecclesie existentes, de quibus Ioannis x: «Oves mee vocem meam audiunt»; quidam extra oberrantes, de quibus ibidem: «Alias oves habeo»; et inquit: «Habeo, que non ex hoc ovili, attamen aliquando reducende», nam sequitur: «Illas oportet me adducere et vocem meam audient et fiet unum ovile».

Tertio sic: super omnes homines, tam fideles quam infideles, habuit iurisdictionem et potestatem de iure, quidquid sit de facto, quilibet pontifex romanus, ergo et modernus. Consequentia cunctis patet. Antecedens apparet ex tribus. Primo, ex illa extravagante Bonifacii VIII, *Unam sanctam*, in qua satis hec materia declaratur et tandem sic concluditur: «Porro, subesse Romano pontifici omnem humanam creaturam declaramus et diffinimus omnino esse de necessitate salutis, nisi sicut et manicheus duo quidem fingat esse principia, quod

49 in marg 3º 52 hac 55 quidam extra ober(rantes) man auct em

59 man auct in marg Tercia probacio 61 consequencia man auct 62 in marg 1º 66 nisi sicut et manicheus man auct in ras | duo quidem man auct in ras | principia man auct in

56-58 Io 10, 16.

64-67 *Extravag. Commun.* III, VIII c. 1 (FRIEDBERG II, 1246); *Les registres de Boniface VIII*. Onzième fascicule publié par Georges DIGARD (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 2e Série, IV, 7), Paris 1909, 888-890, n. 5382; totes dues edicions, però, donen un text considerablement divers d'aquesta frase: «Quicumque, igitur, huic potestati a Deo sic ordinatae resistit, Dei ordinationi resistit, nisi duo, sicut Maniceus (FRIEDBERG, Manicheus), fingat esse principia, quod falsum et haeticum iudicamus. Quia, testante Moyse, non in principiis, sed in principio coelum Deus creavit et terram. Porro, subesse Romano Pontifici, omni humanae creaturae declaramus, dicimus et (FRIEDBERG *om* et) diffinimus (FRIEDBERG *add* et pronuntiamus) omnino esse de necessitate salutis». El mateix Eimeric es refereix a aquesta butlla en el *De potestate papae* de forma molt esporàdica: «...ipso sponso in canticis

52-53 Alessandro DA SANT'ELPIDIO, *De ecclesiastica potestate*, tract. II, cap. II (Lió, Claude Gibolet 1498), f. [12^a]: «...non has oves vel illas, hec hos agnos vel illos, sed simpliciter oves et agnos»; i Giacomo DA VITERBO: «Non autem ait Christus: pasce has oves vel illas, sed simpliciter et indefinite oves, ut omnes omnino ei intelligantur esse commisse» (ARQUILLIÈRE, Paris 1926, 218-219).

63 Sobre la significació de la butlla *Unam Sanctam*, hom pot veure ara Walter ULLMANN, *Die Bulle Unam Sanctam: Rückblick und Ausblick*, en «Römische Historische Mitteilungen», 16 (1974), 45-77.

f. 246^a falsum et hereticum iudicamus». Secundo, ex extravagantibus Gregorii x et Clementis IIII, in quibus || mandaverunt libros Talmud iudeorum comburi, in quibus multi continentur errores, et puniri iudeos illorum errorum sequentes, ut recitat Innocentius in glosa 70

marg 67 in marg 2º | Secundo, ex man auct in ras 67-68 Gregorii decimi 68 (mandaverunt em man auct | Talmut 69 multe 72 userariis 74 dampnabili 76 in marg 3º

acclamante: “Una est columba mea”, nisi quis velit fingere, ut manicheus; duo esse hominis capita duoque mundi principia, quod hereticum extat clare, quia, teste Moyses, non in principiis, sed in principio Deus celum et terram creavit», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 308^c; aquesta citació, però, no ens permet pas de dir que l'exemplar de la butlla *Unam sanctam* usat per Eimeric tingué el text variant que ofereix el nostre tractat. 67-68 La butlla de Gregori IX, *Si vera sunt* fou reproduïda i enviada a destinataris diversos tres o quatre vegades en pocs dies (9 i 20 de juny de 1239; cf. POTTHAST 10759-10760 i 10767-10768; text en BOP I, 105-106, nn. 189-190, 192 i 191; i en BF I, 268-271, nn. 294 i 297-298); la de Climent IV *Damnabili perfidia iudaeorum*, del 15 de juliol del 1267, fou adreçada tant al rei Jaume el Conqueridor com a l'arquebisbe de Tarragona, Bernat de Rocafort, i als seus sufraganis (POTTHAST 20081-20082; text en BOP I, 487-488, nn. 69 i 70; i en BF III, 123-125, nn. 132 i 133). 70 INNOCENTIUS IV, *In quinque libros Decretalium...* (cf. nota a la lín. 23), f. 176^d: «...item iudaeos potest iudicare papa, si contra legem

67-68 Encara que la redacció del text d'Eimeric pugui donar la impressió contrària, Gregori IX i Climent IV no són autors de butlles relatives al Talmud, les primeres paraules de les quals serien *Damnabili perfidia iudaeorum*. La veritat és que els dos papes esmentats emanaren preceptes d'esquema divers per a situacions diverses. Gregori IX amb la butlla *Si vera sunt* mirava sobretot a França com a conseqüència de la denúncia d'un convers, Nicolau (cf. POTTHAST, 10579); Climent IV amb la seva *Damnabili perfidia iudaeorum* mirava sobretot a Catalunya i sembla a les conseqüències de la Disputa de Barcelona de 1263, car assenyalava directament fra Pau Cristià com a tècnic de l'operació. Hom pot veure una primera informació sobre els fets francesos en el relat que un dels protagonistes de l'afer, Odon de Castro Randulphi, en féu al papa Innocenci IV entorn del 1250, publicat per Jacques QUÉTIF i Jacques ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, París 1719 [reproducció anastàtica, Nova York 1959], 128; després, Isidore LOEB, *La controverse de 1240 sur le Talmud*, en «Revue d'Études Juives», 1 (1880), 247-261; 2 (1881), 248-270 i 3 (1881), 39-57; la bibliografia posterior es pot veure en Bernhard BLUMENKRANZ (en col·laboració amb Monique LÉVY), *Bibliographie des Juifs en France* (Collection Franco-Judaïca), Tolosa de Llenguadoc 1974, 191-192. La disputa de Barcelona ha estat darre-rament objecte d'estudi per part de Hermine GROSSINGER, *Die Disputation des Nachmanides mit fra Pablo Christiani, Barcelona 1263*, dins «Kairos», XIX (1977), 257-285; XX (1978), 1-15 i 161-181, que comença donant la traducció alemanya tant del protocol hebreu com del llatí de la disputa, amb les respectives bibliografies, a les quals cal afegir Mario MARTINS, *Frei João, monge de Alcobaca e controversista*, dins *Estudos de literatura medieval*, Braga 1956, 317-326, en particular 324-326.

69-70 Per a la frase «puniri iudeos illorum errorum sequentes», Eimeric es pot parapetar en l'autoritat de l'autor Sinibaldo Fieschi (Innocenci IV), però cap dels

- 75 *Quod super hiis* allegata et Ioannes Andree in *Novella* super eodem capitulo *Quod super hiis* et super capitulo *Ex gravi, De usuris* in VI et magis expresse in *Summa*. Item, Paulus et Gensellinus super dicto capitulo *Ex gravi*; extravagantes predictae incipiunt *Damnabili perfidia iudeorum*. Non autem est credibile quod predicti romani pontifices hec fecissent, nisi potuissent. Tertio, patet ex aliis statutis circa et contra iudeos vel pro, editis titulo *De iudeis et saracenis* per totum, et aliis, que ecclesia vel papa statuit et semper in favorem

77 iudes | pro man auct in ras 78 alias

evangelii faciant in moralibus, si eorum praelati eos non puniant, et eodem modo si haereses circa suam legem inveniant; et hac ratione motus papa Gregorius et Innocentius mandaverunt comburi libros talium (*sic*), in quo (*sic*) multae continebantur haereses, et mandaverunt puniri illos, qui praedictas haereses sequerentur vel docerent». 71-72 Ioannes ANDREAE, *In tertium Decretalium librum Novella Commentaria*, Venècia 1581, f. 172^{c-d}, el qual copia gairebé al peu de la lletra les expressions d'Innocenci IV. 72-73 *Constitutiones Clementis pape v una cum apparatu domini Ioannis Andree*, Roma 6 de juliol de 1473, per Udalricum Gallum Almanum et Simonem Nicholai de Luca, f. 101^c: «...possent tamen (*iudaei*) super hiis per ecclesiam compesci, si talia dogmatizarent inter Christianos...». 73 Henricus de SEGUSIO (HOSTIENSIS), *In tertium Decretalium librum Commentaria*, Venècia 1581, f. 128e, n. 16, el qual també copia Innocenci IV. | Paulus de ELEAZARIIS, *Apparatus super Clementinis*, Vat. lat. 1437, f. 128^{a-b}: «...contrarium puto, cum littera loquatur generaliter, in usurarum restitutione sunt de iurisdictione ecclesie... ..fateor tamen quod si talem errorem denunciarent (*que la usura no és pecat*), possunt per ecclesiam puniri...». | Genzellinus de CASSAGNIS, *Apparatus super constitutionibus clementinis*, Vat. lat. 2583, f. 197^a: «...non nego tamen quin (*iudaei*) alias per ecclesiam puniri ex hoc (*si, nempe, teneant usuram non esse peccatum*) possunt, ut in aliis casibus hoc contingit, supra *De iudeis, c. Iudei*...». 74-75 Cf. nota a les lín. 67-68. 77 *Decretal. V, VI* (FRIEDBERG II,

dos no reflecteix el text de la primera butlla, la qual no es referia per a res als possibles seguidors dels errors talmúdics (cal suposar que en principi ho eren tots els jueus), ans només a aquells justament cristians, «tam clericos quam laicos» que, posseint llibres hebreus, no obeïssin l'ordre de presentar-los a examen. Més encara, és veritat que una de les quatre butlles destinades a França, l'adreçada als superiors de dominics i franciscans de París, manava taxativament «illos (*libros iudaeorum*) quos inveneritis errores huiusmodi continere, faciatis incendio concremari», però, en canvi, l'adreçada per Climent IV als bisbes de Catalunya deia: «...quibus (*libris iudaeorum*) exhibitis, illos eorum qui de textu bibliae fuerint et alios, de quibus nulla sit dubitatio quod blasphemias et errores contineant, iudæis restituant; ceteros vero, sigillis suis consignatos, in tutis locis deponant fideliter custodiendos» (BOP I, 488). Si hagués filat prim, Eimeric s'hauria hagut de basar, per exemple, en la butlla de Joan XXII, datada el 4 de setembre de 1320, *Dum felicitis recordationis*, la qual integrava documentació anterior (el mandat de Climent IV, per exemple) i manava: «...illos (*libros*) ex eisdem, quos eosdem blasphemias vel errores aut imprecationes seu falsitates repereritis continere, igni comburatis...» (BOP II, 149-151). Sobre aquesta problemàtica, hom pot veure Benjamin Z. KEDAR, *Canon Law and the Burning of the Talmud*, en «Bulletin of Mediaeval Canon Law», N. S., 9 (1979), 79-82.

fidei catholice, ut patet totum titulum predictum discurrando et litteras apostolicas Clementis quarti, Gregorii x, Ioannis xxii, Clementis vi et Gregorii xi, que diriguntur fratribus predicatoribus in terris saracenorum, iudeorum, paganorum, etc. demorantibus, in quibus de infidelibus, pro et contra, semper in favorem fidei, plurima statuuntur; et in speciali Clementis vi, qui, ad supplicationem iudeorum, eos ponit in sua protectione et pro eis multa statuit directe et indirecte, concludens ita: «Iudeos, illos dumtaxat, huius protectionis presidio volumus communiri, qui nihil machinari presumpserint in subversione fidei memorate. Datum Avinione III nonas iulii, pontificatus nostri anno septimo».

Ex hiis et aliis, si prolixius deducatur, potest videri clare quod, nedum dominus noster papa habet potestatem de iure super omnes, tam fideles quam infideles, ymo quia contrarium asserere est hereticum; et credens pertinaciter est hereticus; et asserens pertinaciter est ut hereticus condemnandus.

80 Clementis quarti *man auct in ras* 81 XII 84 qui *man auct in marg* 87 quo nichil 90 dedecatur 93 (cred)ens *man auct in ras* 94 condemnandus

771-778). 80-81 Sobre Climent IV, cf. la nota a les lín. 67-68; la seva *Turbato corde* és de Viterbo, 26 i 27 de juliol de 1267 (BOP I, 489, n. 73; BF III, 127, n. 136; cf. POTTAST 22798) | IOANNES XXII, *Dudum felicitatis recordationis*, Avinyó, 4 de setembre de 1320 (*Lettres secrètes et curiales du pape Jean XXII (1316-1334)* relatives à la France extraites des Archives du Vatican par Auguste COULON (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 3e série I), Paris 1900, 1025, nn. 1233 i 1234; BOP II, 149-151); idem, *Cum hora undecima*, Avinyó, 23 d'octubre de 1321 (BOP II, 154; cf. BF V, 211, n. 443) | CLEMENS VI, *Magna repleti*, Avinyó, 30 de juliol de 1345 (BOP II, 228-229; BF VI, 164-165, n. 327) | GREGORIUS XI, *Habet ex parte vestra* (amb set butlles complementàries), Avinyó, 6 de març de 1374 (BOP II, 278-283). 84-89 CLEMENS VI [1342-1352], *Lettres closes, patentes et curiales* interessant les pays autres que la France, publiées ou analysées d'après les registres du Vatican par É[mile] DESPREZ et G[uillaume] MOLLAT I (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome), Paris 1960, 225-226.

84-88 La butlla de Climent VI defensava els jueus de les acusacions que hom els feia, com si ells haguessin estat els culpables de la Pesta Negra (1348). Una acusació semblant es repetí a Catalunya, tal com hom pot veure en Amada LÓPEZ DE MENESSES, *Una consecuencia de la Peste Negra en Cataluña: el pogrom de 1348*, dins «Sefarad», XIX (1959), 92-131 i 321-364, i *Documentos acerca de la Peste Negra en los dominios de la corona de Aragón*, dins «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», VI (1956), 291-447.

92-94 Aquest és un dels punts en els quals hom pot percebre amb més claredat l'evolució que Eimeric imprimeix a les posicions que defensa. Álvaro PAIS, *De statu et planctu Ecclesiae* (Ulm, per Ioannem Zeiner 1474), f. [2^a], deia: «...nullus catholicus dubitare debet quin summus vicarius generalis in terris pariter utramque habeat

- 95 Secunda conclusio est: quod omnes inquisitores heretice pravitatis generaliter habent potestatem de iure, nedum super fideles sed et super infideles circa et contra fidem catholicam delinquentes et cognoscere de eisdem.
- Hec conclusio probatur x mediis.
- 100 Primo sic: iudei, saraceni et ceteri infideles in terris fidelium commorantes, hereticorum fautores, defensores, receptatores possunt esse et sunt sepe; ergo, possunt inquisitores eos de huiusmodi criminibus punire et de eisdem cognoscere. Antecedens patet de facto et experientia satis longa; consequentia patet ex eo quod habetur extra.
- 105 *De hereticis*, libro VI, capitulo *Ut officium*, || in quo inquisitoribus dicitur ita: «Ut officium inquisitionis contra hereticos in provincia, in qua idem officium est vobis commissum, auctoritate apostolica possitis efficacius adimplere: discretioni vestre per apostolica scripta mandamus quatenus vos in prefata provincia simul vel separatim aut singulariter, prout negotii utilitas suadebit, contra hereticos, credentes, receptatores, defensores et fautores eorum necnon contra infamatos de heresi vel suspectos, iuxta canonicas sanctiones, hominum metu divino postposito, procedatis». Hec ibi; et loquitur de fautoribus, receptatoribus et defensoribus indifferenter. f. 246^b

95-99 *man auct*
 100 *in marg* Prima probacio 101 deffansores 105 ut officium *man auct in marg* 107 Fr...in qua vobis idem officium est commissum... 108 adimplere *man auct in marg* 109 vos Fr ubique 111 deffensores et et | Fr fautores et defensores 112 Fr sanctiones canonicas 113 divino Fr *add* timori 114 deffensoribus

105-113 *Sext. Decretal.* V, II, c. 11 (FRIEDBERG II, 1073).

potestatem; ymo, non longe esset ab heresi contrarium pertinaciter affirmare». Eimeric ja no veu el possible negador de les seves proves *prop* ans *dins* l'heretgia; de més a més, no sols considerava dogma de fe que el papa posseïa la plenitud del poder tant espiritual com temporal, ans encara que aquest poder es projectava d'igual manera sobre fidels i infidels, dins, per tant, i fora de l'Església; recordem que algun teblig dels que personificaven l'ortodòxia a començaments del segle XIV no veia pas clar no sols que això darrer fos dogma de fe, ans ni tan sols que fos veritat; vegeu la nota 25 de la introducció; per a Eimeric, també Giacomo de Viterbo era un heretge, més ben dit, la doctrina d'aquest autor era herètica.

103-104 Eimeric dóna per descomptat que tothom entén què vol dir amb aquesta seva referència al fet que els jueus són «fautores», etc.; en el *De iurisdictione Ecclesiae et inquisitorum contra infideles demones invocantes*, s'explica una mica més: «...iudei moderni, delinquendo circa et contra fidem Christi et christianorum, etsi non possunt in illa directe hereticare, sunt tamen hereticorum fautores, receptatores, defensores et celatores et frequentius possunt esse. Hoc patet. Iudei christianos transire ad eorum perfidiam frequenter procurant et ad talem perfidiam translatos receptant, deffensant, occultant atque celant. Ergo, hereticorum fautores, receptatores, deffensores et celato-

Secundo sic: iudei, saraceni et infideles ceteri huius officii inquisitionis heretice pravitatis impeditores possunt esse et sunt sepe; ergo inquisitores in hoc casu possunt de hiis cognoscere et eos punire. Antecedens est evidentia facti. Consequentia patet per indultum inquisitoribus generaliter directum Clementis IIII, Urbani IIII, quod incipit *Pre cunctis*, in quo dicitur sic: «Ceterum, si forte, quod non credimus, aliqui cuiuscumque conditionis huic negotio vobis commisso se opponere seu illud presumpserint aliquatenus impedire, ut non possit libere procedere in eodem, contra eos tanquam contra hereticorum fautores et defensores intrepide procedatis». Ad idem, *De hereticis*, libro VI, capitulo *Statuta*.

115- man auct in marg Prima probacio | ceteri man auct in marg 119 Clementis IIII, Urbani IIII 120 in marg Contra impediens 121 cuiuscumque 124 intrepide 125 Statutum

119-124 El mòdul *Prae cunctis*, amb variants de concreció a temes, persones i llocs diversos, fou ja publicat deu anys abans de Climent IV per ALEXANDRE IV, amb data de Laterà, 13 de desembre de 1255 (BOP I, 291-292; BF II, 96, n. 189; cf. POTTHAST 16132) | CLEMENS IV, Perusa, 29 de setembre de 1265 (BF III, 38, n. 41; cf. POTTHAST 19372 i Édouard JORDAN, *Les registres de Clément IV (1265-1268)*. Recueil des bulles de ce pape publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux des Archives du Vatican (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 2e série, XI), appendice IV, Paris 1893-1904, 509, n. 1809) | URBANUS IV, Montefiascone, 28 de juliol de 1262 (BOP I, 427-429; cf. POTTHAST 18387) i al mateix lloc 1 d'agost del mateix any (BOP I, 429; cf. POTTHAST 18388). El ja citat Climent IV encara la repetiria almenys dues vegades, a Perusa el 26 de febrer de 1266 (BOP I, 472; cf. POTTHAST 19559) i a Viterbo el 28 de gener de 1267 (cf. BOP I, 480 i POTTHAST 19924); Gregori X insistiria a Orvieto, 20 i 29 d'abril de 1273 (BOP I, 512-514; cf. POTTHAST 20720 i 20724). 124-125 *Sext. Decretal.* V, II, c. 9 (FRIEDBERG II, 1073).

res in hiis manifeste existunt», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March 15-III-6, f. 233^d.

124-125 Hom pot veure documentació abundant sobre els resultats del procés contra jueus d'Ejea de los Caballeros, de Taust (Saragossa) i d'altres bandes, «qui fuerunt inventi culpabiles in circumsicione cuiusdam christiani, quem dolosis tractatibus ad legem iudaycam transtulerunt», en VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 84-91, n. 48-51, 54-57, la qual s'estén del 6 de desembre de 1352 al 5 de novembre de 1353; la frase transcrita pertany a la carta datada el 12 d'octubre de 1353, *ibid.*, 89 n. 55; el 30 de setembre de 1384, l'infant Joan s'ocupava de Salamies Nasci, jueu de València, i recordava «invocacions, turificacions, fumigacions i adoracions de diables fetes per alguns cristians en casa de Salamies, juheu de València», *ibid.*, 123, n. 112; recordem que l'actuació judicial entorn de l'esmentat Salamies ja durava anys, car el 24 d'abril de 1381, el rei Pere el Cerimoniós manava des de Saragossa al batlle general del regne de València que li fés procés, entre d'altres raons, per «fatillerius et demonum invocator»; la carta és publicada per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-èval*, I, Barcelona 1908, 232, n. CCXLVII.

Tertio sic: iudei et saraceni ac infideles huiusmodi ad eorum ritum execrabilem christianos possunt inducere ac inducunt sepe; ergo inquisitores in hoc casu possunt de eis cognoscere et eos punire. Antecedens est evidens et per totum. Consequentia patet, quia sunt
 130 fautores; et alias patet specialiter ex indulto Nicholai IIII, Clementis IIII et Gregorii X, quod incipit *Turbato corde*, directo generaliter inquisitoribus heretice pravitatis, in quo concluditur sic: «Iudeos autem, qui christianos utriusque sexus ad eorum ritum execrabilem hactenus induxerunt, aut inveneritis de cetero inducentes, pena debita

126 *man auct in marg* Tercia probacio | huius 130 *in marg* Contra inducentes 134 (invenit)is de *man auct in ras*

130-135 NICHOLAUS IV, Rieti, 5 de setembre de 1288 (*Bullarum, privilegiorum ac diplomatum romanorum Pontificum amplissima collectio* cura Caroli COCQUELINES III-II, Roma 1741, 52; cf. BOP II, 22; BF IV, 38, n. 53; POTTHAST 22795) | CLEMENS IV, Viterbo, 27 de juliol de 1267 (BOP I, 489; BF III, 127, n. 136; cf. POTTHAST 20095) | GREGORIUS X, Lió, 1 de març de 1274 (BOP I, 517; BF III, 213, n.

126-128 Tornem a escoltar Eimeric en el tractat més extens: «Patet etiam ex processibus inquisitorum predictorum, in quibus clare invenitur quod iudei moderni, ut ferocissimi ac crudelissimi inimici domini nostri Ihesu Christi, non solum conversos ad Christi fidem et perfidiam iudeorum inducere satagunt et inducunt ut fidem Christi abnegent, sacrum baptismum prophanent et ad vomitum revertantur, verum etiam natura et genere christianos parvulos violenter circumcidunt, ad distantia loca transmittunt et nutrirí et erudiri a iudeis et inter iudeos in eorum perfidia faciunt et procurant, ymo, quod scelestius et gravius, christianos adultos in fide corruptentes pretio plus quam prece ad eorum ritum execrabilem sollicitant, pertrahunt et perducunt, faciendo eos fidem Christi abnegare, sacrum baptismum prophanare, circumcisionem recipere et more iudaico conversari, vivere atque mori», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6, f. 233^a; ens trobem de ple davant la problemàtica dels conversos, als quals fa referència la butlla *Turbato corde*, citada en aquest apartat; em permeto de remetre al meu *El procés inquisitorial* (citat en l'aparat de fonts, nota a la línia 227) on el lector trobarà documentació relativa a la conflictivitat extrema que produïen tals casos. Altres actes de possible inducció a l'observança de prescripcions legals judaïques (penso en la prohibició feta el 12 de maig de 1400 pel governador del regne de Mallorca a qualsevol «christià de natura o convers», d'adquirir «vin juehuesch», documentada en E. PASCUAL, *Pregones*, en «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», VI [1895-1896], 343; cfr. també IX [1901-1902], 272, n. 93 —i 98—) devien tenir poca importància, almenys com a font de conflicte social. Pel que fa a la circumcisió d'infant fill de cristià (convers?), vegeu el cas documentat en *El procés inquisitorial*, 331, nota 40; també, en sentit possiblement contrari, Estanislau de K. AGULLÓ, *Noticia de un tumulto popular en el call de los judíos*, en «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», VI (1895-1896), 335-336.

131 L'evolució jurídic-política dels papes anteriors a Gregori X en el nostre tema ha estat estudiada per Salomon GRAYZEL, *Popes, Jews and Inquisition. From «Sicut» to «Turbato»*, dins *Essays on the Seventieth Anniversary of the Dropsie Uni-*

puniatis». Idem per omnia statuit Gregorius XI contra saracenos et incipit *Molesto corde* et prosequitur et concludit per omnia ut statutum *Turbato corde*. Ad idem *De hereticis*, libro VI, *Contra christianos*. 135

Quarto sic: iudei, saraceni et ceteri huiusmodi infideles, ut christiani in eorum sinagogis seu mesquitis lampades teneant, diebus sabbatinis || ardeant et ut similia faciant, possunt inducere et sustinere et faciunt sepe. Ergo inquisitores possunt eos punire et de eis iudicare. Consequens est evidens. Consequentia patet, quia sunt in hoc fautores; et alias, ex indulto Nicholai III inquisitoribus directo, in quo concluditur sic: «Volentibus, ergo, tam funestis abusibus, manifestis remediis obviare, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus quatinus de premissis et quolibet premissorum, ac etiam aliis huiusmodi erroribus diligenter et sollicitè inquiratis; et si quos tales inveniatis christianos, cuiuscumque conditionis aut status existant, tam contra eos quam contra alios, etiamsi iudei vel christiani esse noscan-

f. 246^c 140 145 150

139 *man auct in marg* Quarta probacio | huius 140 (ten)ean *man auct in ras* 140-141 (sabbat)in *man auct in ras* 141 *ut in marg* | faciant *man auct in marg* 142 (iudi)care *lin sup sillabas posteriores* 149 cuiuscunque

39; cf. POTTHAST 20798). 135-136 Cf. GREGORIUS XI, *Admodum dolenter*, Vilanova d'Avinyó, 3 d'agost de 1372 (BOP II, 275; cf. *Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378)* intéressant les pays autres que la France publiées ou analysées d'après les registres du Vatican par G[uillaume] MOLLAT (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome), Paris 1962, 128, n. 926). 137-138 *Sext. Decretal.* V, II, c. 13 (FRIEDBERG II, 1075).

139-141 NICHOLAUS IV, *Ad augmentum catholice fidei*, Roma 20 de febrer 1290 (BF IV, 136 n. 20: «...quamplures... dum languorum afflictionibus et tribulationum periculis a Domino visitantur, ad iudaici ritus vanum auxilium errando recurrunt, in synagoga iudaeorum lampades et candelas tenentes accensas et oblationes inibi facientes, vigiliis quoque die praecipue sabbati protrahunt, ut infirmi recuperent sanitatem, naufragantes ad portum salutis perveniant, existentes in partu absque periculo pariant et steriles proles foecunditate laetentur...»). 145-154 IDEM, *ibid.*

versity (1909-1979), Filadèlfia (USA), 1979, 151-188. Sobre Gregori X, hom pot veure Franco MOLINARI, *Gregorio X e gli Ebrei*, dins *Gregorio X. Nel VII centenario della morte*. Atti della seduta svoltasi a Piacenza il 30 Maggio 1976 a cura della Sezione Piacentina della Deputazione di Storia Patria per le Province Parmensi (Biblioteca Storica Piacentina, 38), Plasència (Itàlia), 1977, 43-53.

135-136 No tinc cap dubte a identificar, tal com faig en l'aparat de fonts, la butlla de Gregori XI pretesament iniciada amb les paraules *Molesto corde*, amb la que comença *Admodum dolenter*; m'inclina a fer-ho el detall que el mateix Eimeric la transcriví sola en la qüestió *De christianis transeuntibus ad sectam sarracenorum* del *Directorium inquisitorum* (PEGNA, Roma 1587, 351-352) i el de complir-s'hi l'afirmació del mateix Eimeric que «prosequitur et concludit per omnia ut statutum *Turbato corde*».

tur, qui eis talia suadeant, quod nullis privilegiis seu indulgentiis apostolicis vel aliis quibuscumque, sive opinionis obstaculo volumus posse defendi, procedere tanquam contra idolatras pena canonica nullatenus omittatis», etc.

- 155 Quinto, iudei et saraceni et infideles, huiusmodi credentes heresibus, utpote quod Deus non est tantum unus vel quod non est creator celi et terre; et suspectus de heresibus vel diffamatus vel quia est idolatra, et similia, que sunt de lege nature vel de lege mosaica, possunt esse et sunt sepe: Ergo inquisitores possunt eos punire. Antecedens est facti evidentia. Consequentia patet, quia de hiis indifferenter se potest intromittere inquisitor et punire quos invenerit delinquentes, *De hereticis*, libro VI, capitulo *Ut officium*, allegatum. Idem patet in indulto inquisitoribus directo generaliter, quod incipit *Pre cunctis*, allegatum, in quo dicitur sic: «Si quos de pravitate predicta culpabiles inveneritis vel infectos vel diffamatos», etc., concluditur «procedatis».

- 170 Sexto, iudei, saraceni et infideles huiusmodi, nedum ad eorum ritum christianos inducere, sed sine hoc a lege Christi eos possunt abducere et abducunt sepe, interdum secrete, interdum publice, utpote quod sacerdos corpus Christi || non potest conficere neque quod mater Christi virgo potuerit remanere et similia; ergo inquisitores f. 246^d

151 in marg Contra suadentes 154 omitatis

155 man auct in marg Quinta probacio 158 ydolatra 163 indulto seq in

167 man auct in marg Sexta probacio | saraceni et infedeles 169 in marg Contra abdu-

162 *Sext. Decretal.* V, II, c. 11 (FRIEDBERG II, 1073). 164-166 URBANUS IV, *Prae cunctis*, Montefiascone, 28 de juliol de 1262 (BOP I, 428; cf. POTTHAST 18387).

168 CLEMENS IV, *Turbato corde*, Viterbo, 26 i 27 de juliol de 1267 (BOP I, 489; BF III, 127, n. 136; cf. POTTHAST 20095).

169-171 També sobre aquest punt Eimeric s'explica més en el *De iurisdictione ecclesiae et inquisitorum contra infideles demones invocantes*: «Et non solum hec faciunt (les coses enumerades en el fragment copiat en la nota a les línies 126-138), ymo hereses contra Christi fidem inveniunt, scribunt, divulgant et promulgant et christianos hiis deformant demones invocare, eis sacrificare, adorare, venerari et colere christianos docent verbo, facto pariter et exemplo, ad ritum paganorum et hereticorum eos taliter pertrahendo; in omnibus enim predictis iudei faciunt christianos hereticare», Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March 15-III-6, f. 233^d-234^a. Ens tornem a trobar davant d'una de les grans fonts de conflictes, tal com hom pot veure en el meu *El procés inquisitorial*, 328, nota 36; 339; 341-342; 346-347; cal també recordar Joaquim MIRET I SANS, *El procés de les hòsties contra'ls jueus d'Osca en 1377*, dins «Anuari» [de l'Institut d'Estudis Catalans], IV (1911-1912), 59-80; i, encara que sigui posterior, E[stanislau] AGUILÓ, *Requesta de Mestre Bartomeu Caldenty y altres demanant als Jurats que prohibesquen al metje jubeu, Isac, l'exercici de medicina*

poterunt eos punire. Antecedens est evidens. Consequentia patet, quia ad heresim pro viribus pertrahunt christianos et pro viribus heresibus favent verbo. Et intelligo, quando hec non dicunt ut iudei disputando et sectam suam defensando, sed quando dicunt christianos a lege Christi abducendo. 175

Septimo, iudei et saraceni in causa fidei, quod ut testes supra deponent, etiam contra christianos et iudeos, possunt cogi per inquisitores et si defecerint puniri; ergo inquisitoribus sunt subiecti. Antecedens patet extra. *De hereticis*, libro VI, capitulo *Contra christianos*, ubi expresse hoc habetur. Idem in indulto predicto *Turbato corde*, et sunt in sententia idem. Item, Bonifacius VIII inquisitoribus scribit quod contra iudeos in testes non admittant christianos sed tantum iudeos, sed in capitulo *Contra christianos* id correxit quia minime christiani contra iudeos admittantur. 180 185

Octavo, iudei in lege nature, ad quam obligati sunt; et in lege mosaica, ad quam se obligarunt, possunt hereticare et se ab eorum sanctis patribus atque nobis dividere et elongare, et hoc idola colendo, demones adorando, et hec et similia licite posse fieri palam et publice predicando et defensando. Igitur possunt per inquisitores de huiusmodi castigari. Antecedens est evidens. Consequentia patet, quia cum de fide et heresi non habeat iudicare dominus temporalis, *De hereticis*, libro VI, capitulo *Ut officium*, § *Prohibemus*, cum mere sit ecclesiasticum, et inquisitores in causa fidei sint generaliter delegati, neque inveniantur exempti nisi episcopi, capitulo *Inquisitores*, libro VI, et capellani et familiares domini pape, *Cum Mattheus*, po- 190 195

centes 173 viribus corr iuribus 173-176 in marg signum attentionis 175 deffensando 176 Christi seq adnd cancell

177 man auct in marg Septima probacio 178-179 in marg De testibus iudicii 179 subiecti corr obiecti

186 man auct in marg Octava probacio 188 ydola 190 deffansando 194 sit man auct inter lin 196 Matheus

180 *Sext. Decretal.* V, II, c. 11 (FRIEDBERG II, 1075). 181-182 Cf. nota a les lín. 130-135; la nostra citació sembla fer referència a la frase sobre els *contradictores*. 184-185 *Sext. Decretal.* V, II, c. 13 (FRIEDBERG II, 1075).

192-193 *Sext. Decretal.* V, II, c. 11 (FRIEDBERG II, 1073-1074; però no hi ha cap paràgraf que comenci amb *Prohibemus*). 195-196 *Sext. Decretal.* V, II, c. 16 (FRIEDBERG II, 1076). 196 *Extravag. Commun.* V, III, c. 3 (FRIEDBERG II, 1292-1293).

(1488), dins «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», IX (1901-1902), 284-289, perquè és com una síntesi d'allò que hom podia presentar en aquest capítol. També l'inquisidor Bernat Guiu s'havia esverat al seu moment, tal com ho demostra l'apartat *De intolerabili blasfemia Judeorum contra Christum et fidem eius et populum christianum* de la seva *Practica Inquisitionis* (vegeu la nota a la línia 227 en l'aparat de fonts) volum II, 12-18.

test inquisitor procedere contra tales et contra tales processit Gregorius IX et Clemens IIII, mandando episcopis et inquisitoribus quod comburerent libros in quibus hereses sunt inserte et punirent iudeos illarum heresum sectatores, ut dicit Innocentius in glosa sepe allegata *Quod super hiis*.

200 || Nono, inquisitores possunt procedere contra grecos, si inter nos sint et errores grecorum defendant vel eis credant, ergo et contra iudeos inter nos existentes, si contra Vetus Testamentum errores inveniant vel sectantur. Antecedens puto evidens, nam ad credendum ut nos latini quod Spiritus Sanctus procedat a Patre et Filio et similia obligantur. Consequentia tenet. Nam sicut greci moderni a fide eorum sanctorum patrum deviant non credendo, sic et iudei a fide eorum sanctorum patrum etiam deviant non credendo. Item, sicut greci moderni non habent fidem, nam deviant ab articulo fidei et fides non stat cum opposito fidei, sed tollitur per unum actum oppositum, sicut et caritas per unum actum caritati contrarium, sic nec iudei habent fidem. Item, sicut greci moderni proprie non possunt dici heretici, eo quod habuerint fidem et deviaverint ab eadem, quia non habuerunt, sic et iudei. Item, sicut greci moderni tolerantur eo quod conficiunt f. 247^a

197-198 Gregorius X et Clemens IIII 199 hereses *man auct in marg*

202 *man auct in marg* Nona probacio 204 *in marg* Contra grecos et iudeos 205 (evidens *man auct in marg* 206 (simi)lia *man auct in marg* 210 (articu)lo *man auct* 210-213 *lin verticalis in marg*

197-198 Cf. nota a la lí. 67-68 200-201 Cf. nota a la lí. 70-71.

202-203 Nicholaus EIMERIC, *Directorium inquisitorum* II, q. XLVIII, 4 (PEGÑA, Roma 1585, 387), on justifica la seva posició en *Decretal*. V, VII, c. 9 & *Praesenti*, que és una condemna formal però genèrica de «...quoscumque eadem Romana Ecclesia vel singuli episcopi... haereticos iudicaverint...». 204-205 Nicholaus EIMERIC, *Directorium inquisitorum* II, q. XLVI (PEGÑA, Roma 1585, 375-382), el qual es basa en els autors citats en les lí. 70-71. 215 CONCILIUM LATERANENSE IV (1215), *Const. IV De superbia Graecorum contra latinos (Conciliorum Oecumenicorum Decreta* curantibus Josepho ALBERIGO, Josepho A. DOSSETTI, Perikle-P. JOANNOU, Claudio LEONAR-

202 En l'Orde dominicà, hom havia arribat a través de la polèmica, fins a la qualificació d'heretgia àdhuc en el punt de l'ús del pa fermentat per part de l'Església Oriental, tal com hom pot veure en les *Acta Legatorum domini papae ad graecos* (1234) publicades per Jacques QUÉTIF et Jacques ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, París 1719 [Reproducció anastàtica, Nova York 1959], 911-924, en particular 920; vegeu també Antoine DONDAINE, «*Contra Graecos*». *Premiers écrits polémiques des dominicains d'Orient*, dins «*Archivum Fratrum Praedicatorum*», XXI (1951), 320-446; Bernat GUIU, *Practica* (citada en la nota a la línia 227 de l'aparat de fonts), 51 pensava en l'abjuració dels grecs (*Modus abiurandi schisma graecorum poterit esse talis*); vegeu també, del mateix EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, II, q. XLVIII (PEGÑA, Roma 1587), 362-363.

in fermentato et in eo quod baptizant non expressa persona baptizantis, quia non dicunt «ego te baptizo», sed «baptizetur servus Christi talis», non tamen tolerantur in aliis, utpote quod credunt Spiritum Sanctum procedere a solo Patre et quod non possit confici in azimis, sic iudei tolerantur in suis ritibus, sed non quod non credant vel faciant illud quod est de lege nature, utpote unum Deum colere, et similia. 220

Decimo, inquisitores sunt in pacifica possessione procedere et punire iudeos et saracenos, ut delegati domini nostri pape, in fide et contra fidem delinquentes, impediētes, perturbantes, etc., a tanto tempore quod in contrarium memoria hominum non existit; igitur, et cetera. Antecedens probatur facti evidentia et per processus antiquos 225

223 *man auct in marg* Decima probacio

DI, Paulo PRODI, consultante Huberto JEDIN, 'Bolònia 1973, 235); la prescripció fou recollida en *Decretal*. III, XLII, c. 6 (FRIEDBERG II, 647-648).

227 Dissortadament, els fets reals comprovats per documents donen tota la raó a Eimeric: la Inquisició actuava contra els jueus i ho feia amb tota normalitat; hom en podria donar mostres interminables; per això, em limitaré a assenyalar bibliografia d'abast general, primer, i després altra d'específica per a la corona catalano-aragonesa: 1) Bernat GUIU, *Practica inquisitionis heretice pravitatis*, document publicat per la primera vegada per C[elestin] DOUAI, París 1886, 287-290 (en l'edició amb traducció francesa de G[uillaume] MOLLAT, II [Les classiques de l'Histoire de la France au Moyen Âge, 9], París 1927, 6-18); II «De officio Inquisitionis». *La procedura inquisitoriale a Bologna e a Ferrara nel Trecento*. Introduzione, testo critico e note a cura di Lorenzo PAOLINI, Bolònia 1976, 58; Alexander PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen*. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Band 3), Berlín 1975, 99-100 i 200; *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325)* (Manuscrit n.º Vat. Latin 4030 de la Bibliothèque Vaticane). Publicat amb introducció i notes per Jean DUVERNOY I (Bibliothèque Méridionale 2ª série, XLI), Tolosa de Llenguadoc 1965, 177-190; una mostra de textos encara inèdits es pot trobar en Antoine DONDAINE, *Le Manuel de l'Inquisiteur (1230-1330)*, en «Archivum Fratrum Praedicatorum», XVII (1947), 85-194, en particular 164-166; 2) Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der Diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327) II, Berlín 1908 [reimpresió Aalen 1966], 859-860, 861-862, 870; i III, Berlín 1922, 111-112; VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 58-59, 63-64, 64-65, 66, 76, 79, etc.; Winfried KÜCHLER, *Mosse Mahir Suxen*. Ein Beitrag zur Inquisition und zum Judenregal in den Ländern der aragonischen Krone, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», XXI (1963), 175-186; Josep PERARNAU, *El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Janto Almuli, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze (1341-1342)*, dins «Revista Catalana de Teologia», IV (1979), 309-353; IDEM, *Documents de tema inquisitorial del bisbe de Barcelona, fra Ferrer d'Abella (1334-1344)*, dins «Revista Catalana de Teologia», V (1980), 467-468.

actitatos in diversis regnis et terris per episcopos et inquisitores et per eorum sententias executioni debite demandatas.

- 230 Tertia conclusio est: quod inquisitores Aragonie, non solum ut inquisitores sed in speciali ut Aragonie inquisitores, possunt procedere contra iudeos et saracenos circa et contra fidem delinquentes.

Hec conclusio probatur quintupliciter.

- 235 || Primo, in indulto Urbani III, Clementis III et Alexandri, directo inquisitoribus Aragonum, dicitur sic: «Si quos de pravitate heretica culpabiles inveneris vel infectos seu etiam diffamatos, contra ipsos necnon et contra receptatores, defensatores et fautores iuxta sanctiones canonicas procedatis»; constat autem, ut est dictum, iudeos et saracenos tales esse posse et sepe tales esse; ergo, etc.
- 240 Secundo, in eodem indulto dicitur sic: «Ceterum, si forte, quod non credimus, aliqui cuiuscumque conditionis huic officio vobis commisso se opponere seu illud presumpserint aliquatenus impedire, ut non possit procedi libere in eodem, contra eos tanquam contra hereticorum fautores et defensores intrepide procedatis». Hec ibi. Constat autem, ut est dictum, iudeos et saracenos tales posse esse et sepe esse; ergo, etc.

Tertio, in indulto Innocentii VI mandatur inquisitoribus Aragonie quod iudeos, quando procedunt contra eos, admittant ad legitimos defensores sicut et christianos; ergo possunt inquisitores Aragonie

230-233 *man auct* 232 saracenos
 234 *man auct in marg* Indulta Urbani, Clementis et Alexandri 235 Arragonum | quos BOP *add* autem 235-236 heretica BOP praedicta 236 inveneris BOP inveneritis | diffamatos BOP infamatos 236-237 ipsos BOP *add* nisi examinati velint absolute mandatis Ecclesiae obedire 237 deffensatores BOP defensores | fautores BOP *add* eorum 238 canonicas BOP *add* auctoritate apostolica, hominum metu Domino timori postposito
 240 *man auct in marg* Secunda probacio 241 cuiuscunque | officio BOP negotio 242 *man auct in marg* Indulta predictorum 243 eodem BOP *add* immo, nisi requisiti illud foverint et iuxta officium et posse suum singuli iuverint studiose 244 *man auct in marg* Contra opositores et impeditores | deffensores BOP *add* secundum sanctiones canonicas, freti eadem auctoritate | intrepide *man auct* | constat
 247 *man auct in marg* Tercia probacio | Arragonie 249 et *man auct inter lin* 256 cohabi-

234-239 URBANUS IV, *Prae cunctis*, Montefiascone, 28 de juliol de 1262 (BOP I, 427-429 [el fragment citat és a la p. 428, lín. 8-12]; cf. POTTHAST, 18388) | ALEXANDER IV, *Prae cunctis*, Laterà, 13 de desembre de 1255 (BOP I, 291-292; BF II, 96-98, n. 140; cf. POTTHAST, 16132).

240-244 URBANUS IV (cf. nota anterior) (BOP I, 428-429); el text ací citat no es troba en la butlla d'Alexandre IV esmentada en la nota precedent; és adreçada a França i segurament el papa no podia ni pensar que tal hipòtesi es pogués donar en aquell regne; la d'Urbà IV, en canvi, és la fundacional de la inquisició en la corona catalano-aragonesa.

247-275 Tot i ésser adreçada també als inquisidors de la corona catalano-aragonesa, i per tant a frares dominics, aquesta butlla és desconeguda del BOP, no sols

procedere contra iudeos. Tenor autem indulti predicti talis est: «Innocentius episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopis et episcopis et dilectis filiis inquisitoribus heretice pravitatis in regnis et terris carissimi in Christo filii nostri Petri, regis Aragonie illustris, ditioni subiectis et consistentibus, salutem et apostolicam benedictionem. Cum iudeos, quorum teste Apostolo reliquie salve fient, pietas christiana receptet et cohabitationem recipiat eorumdem, eos non convenit a christifidelibus et aliis, presertim qui aliis presunt, in ministrando iustitiam aggravari. Sane, sicut accepimus, vos iudeos in regnis et terris carissimi in Christo filii Petri, regis Aragonie illustris, ditioni subiectis consistentes, inauditos et indefensos gravibus tormentis subicere et duris carceribus, que magis ad penam quam ad custodiam deputari videntur, mancipare presumitis, eisdem in processibus, quos contra ipsos facitis, nomina accusatorum

tacionem *man auct* 258 sicut *man auct in ras* 260-261 indefensos 263 accusatorum *inser*

per al pontificat d'Innocenci VI, ans encara per a tot el període corresponent al seu volum segon (1281-1430), durant el qual no hi ha cap butlla començant amb les paraules *Cum iudaeos*; això vol dir que tampoc no figura en el recull de Francisco PEÑA, *Litterae apostolicae diversorum summorum pontificum pro officio sanctae Inquisitionis*, publicat en les seves edicions de Nicholaus EIMERIC, *Directorium inquisitorum* (p.e., Venècia 1607, 66-67); ni és coneguda de José ZUNZUNEGUI, *Bulas y cartas secretas de Inocencio VI (1352-1362)*, (Monumenta Hispaniae Vaticana, Registros III), Roma 1970, tot i que pels seus destinataris hauria de figurar en aquesta obra; i finalment, tampoc no es troba en INNOCENT VI (1352-1362), *Lettres secrètes et curiales* publiées ou analysées d'après les registres des Archives Vaticanes par Pierre GASNAULT et Nicole GOTTE-RI (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 3e série, IV), Roma 1976 (volum corresponent a l'any quart). 261-262 Cf. Bernat de PUIGCERCÓS, [*Sentència del procés inquisitorial contra Janto Almuli*], etc. (PERARNAU, *El procés*, citat en la nota a la línia 227, 351): «...a tu no sia aministrat per neguna pressona altre menjar sinó tèn solament pa e aygua, axí que la tua vida sia més a tu mort que vida e lo morir sia a tu solaç e plaer més que viure...». 263-266 Cf. *ibid.*, 324, nota 24.

250-275 Malgrat que fins ara aquesta butlla sembli ésser desconeguda de tots els reculls, la seva autenticitat em sembla indubtable i la raó és molt senzilla: és una estirada d'orelles als inquisidors de la corona catalano-aragonesa, explicable, si no m'erro, pel capteniment de Bernat de Puigcercós en el procés contra Janto Almuli, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze, tal com sembla indicar-ho el paralelisme entre certes expressions; és una ombra més damunt l'actuació inquisitorial d'aquell dominic, contra el qual no sols s'enfrontà Arnau de Vilanova (vegeu-les tres *Denuntiationes Gerundenses* justament contra l'esmentat fra Bernat, en Joaquín CARRERAS ARTAU, *La polémica gerundense sobre el anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», X [1950], 5-58, en particular 44-58), ans encara els seus mateixos germans d'hàbit, els quals protagonitzaren a Santa Caterina de Barcelona un avalot contra ell, tal com hom pot veure en el meu *La documentación inquisitorial* (citat en la nota a l'aparat de fonts, línia 227), 454-455 i 468-472.

- et testium, ubi grave periculum non imminet, publicare et articulo-
 265 rum, super quibus huiusmodi processus fiunt, copiam facere et eorum
 defensiones || legitimas admittere recusatis. Nos, igitur, qui in votis f. 247^c
 gerimus ut omnibus iustitia ministretur, discretioni vestre per apos-
 tolica scripta mandamus quatenus cum per vos, fratres archiepiscopi
 et episcopi, ex vestro ordinario, et per vos, filii inquisitores, ex com-
 270 misso vobis inquisitionis officio, vel deputatos a vobis, contra huius-
 modi iudeos ad inquisitionem fuerit procedendum, nulla in premissis
 ipsis iudeis contra sacros canones et leges, que canonicis non obviant
 institutis, et privilegia inquisitionis concessa officio inferre gravamina
 presumatis. Datum Avinione, XII kalendas februarii, pontificatus nos-
 275 tri anno quarto».
- Quarto, quia cum tempore bone memorie domini Gregorii pape XI,
 predictus inquisitor Aragonie, frater Nicholaus Eymerici, processisset
 contra quemdam iudeum de Barchinona, vocatum Astruc de Apiaria,
 eo quia demones invocabat, et fuisset causa mota contra inquisitorem
 280 quod de illo iudeo ad eum iudicare non pertinebat nec etiam ad eccle-
 siam, proposita causa in consistorio Avinione per predictum inquisi-
 torem contra quemdam Franciscum Rome, qui pro parte domini tem-

man auct 264-265 articulorum *man auct in marg* 267 minstretur 270 deputatis *man auct in ras*

276 *man auct in marg* Quarta probacio 277 *corr* Aymerici 278 *quendam* | Piara *corr.*
 Piana 282 *in marg* Contra Ffranciscum Roma, legum doctorem | quemdem (?) quemdim (?)

276-310 Nicholaus EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, II, q. XLVI (PEGÑA, Roma

276 Nicholaus EIMERIC, *Directorium inquisitorum* (PEGÑA, Roma 1585), 381 pre-
 cisa que el problema es plantejà «tempore domini Urbani papae V» (1362-1370).

277 Idem, *loc. cit.* també precisa que el procés l'havien fet conjuntament el bisbe
 de Barcelona (sembla Guillem de Torrelles, 1361-1369) i ell.

278 Sobre Astruc de Piera, cf. Fritz BAER, *Die Juden im christlichen Spanien*.
 Erster Teil. Urkunden und Regesten I. Aragonien und Navarra (Veröffentlichungen
 der Akademie für die Wissenschaft des Judentums. Historische Sektion. Vierter Band),
 Berlín 1929, 278-280 i 300; Antonio CARDONER PLANAS, *El médico judío Benvenist*
Samuel, en «Sefarad», I (1941), 336.

282 Sobre el doctor en lleis Francesc Roma, cf. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Docu-
 ments per l'Història de la Cultura Catalana Mig-èval I*, Barcelona 1908, 161 i, sobretot,
 234-235 (carta del rei Pere el Cerimoniós al veguer de Barcelona i del Vallès, relativa
 a l'afer que ens ocupa, datada a Tortosa el 9 d'octubre de 1371); Johannes VINCKE,
Llull und Eymeric, en «Estudis Franciscans», 46 (1934) (=Miscel·lània Lulliana), 252
 (carta de GREGORI XI relativa al capteniment de Francesc Roma); IDEM, *Documenta
 selecta mutuas Civitatis arago-cathalaunicae et Ecclesiae relationes illustrantia* (Biblio-
 teca Històrica de la Biblioteca Balmes, sèrie II, XV), Barcelona 1936, 395-396, 407,
 408-409, 438, 454-455, 478-479 i 505; VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 35. Encara que
 la notícia no tingui relació directa ni amb la problemàtica ni amb el text d'Ei-

poralis contrariam defendebat, commissa est causa domino cardinali Moriciensi; et partibus illarumque allegationibus hinc inde auditis et habitis per dominum papam tribus consistoriis super illis, tandem dictus dominus papa Gregorius, de consilio fratrum, declaravit dictum iudeum ad cognitionem dicti inquisitoris pertinere, et mandavit dominis cardinalibus Boloniensi et Moriciensi predicto quatenus ex parte sui mandarent episcopo Ilerdensi, qui dictum iudeum in sequestro tenebat, quod redderet inquisitori puniendum, quod et factum est; et dictus inquisitor Barchinone in ecclesia cathedrali, in festo circumcissionis Domini in missa, presente populi et cleri magna multitudine, dictum iudeum palam et publice, inibi facto per dominum inquisitorem sermone, condemnavit et sententia fuit executioni debite mandata; et hec omnia patent in processibus inde factis. Tenor autem predictarum literarum talis erat: «Miseratione divina Guido, Portuensis, et Ægidius, Tusculanus episcopi, sancte Romane Ecclesie cardinales, venerabili in Christo patri domino episcopo Ilerde, salutem in Domino. De mandato in Christo patris et domini, domini nostri,

286 consilio 288 Moriciensi *corr* monuensi 289 ylerdensi 291 (Barch)inone *man auct* 292 Domini *man auct* | et cleri *man auct in ras* 293 inibi *man auct in ras* 294 condampnavit 295 in(de) *man auct in ras* 296 *man auct in marg* Tenor literarum dominorum cardinalium Boloniensis et Murinensis (*sic*) ex parte Gregorii XI 298 ylerde D Ilerdensi 299

1585), 381-382. 294-295 IDEM., *ibid*, II, q. XLVI (PEGÑA, Roma 1585, 382) precisa: «...fecerunt publice abiurare et eundem sententialiter carceri perpetuo manciparunt». 296-310 BOP II, 269.

meric recordaré que Francesc Roma anà, potser per primera vegada, a la cort papal d'Avinyó en qualitat d'ambaixador de Pere el Cerimoniós, per a un afer delicat com era el d'enfortir la vinculació del tronc de la casa de Barcelona amb la seva branca regnant a Sicília mitjançant el casament de la infanta filla del rei Pere, Constança, amb el rei de Sicília, Lluís d'Aragó, matrimoni per al qual, evidentment, era necessària una dispensa pontifícia de parentiu; la carta principal del rei pledejant davant el papa a favor de l'operació, és datada a Càller el 15 de maig de 1355 i ha estat publicada per Amada LÓPEZ DE MENESES, *Florilegio documental del reinado de Pedro IV de Aragón*, dins «Cuadernos de Historia de España», XXXV-XXXVI (1962), 362-363. No sembla, però, que deixés res escrit (o almenys no se'n conservà el record) car és desconegut tant del repertori general d'autors catalans dels Torres i Amat com del particular de juristes del segle XIV de Guillem M. de BROCA, *Juristes i juriconsults catalans dels segles XIV-XVII*, en «Anuari [de l'Institut d'Estudis Catalans]», III (1909-1910), 483-491.

289 Vegeu la nota a les línies 296-297.

296-297 Guido Portuensis és Gui de Boulogne (Boloniensis), aleshores cardenal-bisbe de Porto (1350-1373); vegeu DHGE X, 101-106. Ægidius Tusculanus és Gil II Aycelein de Montagut (Morinensis), cardenal-bisbe de Frascati (1368-1378); vegeu DHGE V, 1275-1276.

298 El bisbe de Lleida era en aquell moment Romeu Cescomes (1361-1380).

- 300 domini Gregorii, divina providentia pape XI, vive vocis oraculo || no- f. 247^d
bis facto, tenore presentium vobis precipimus et mandamus quate-
nus Astruc de Piera, iudéum Barchinonensem penes vos in vestri cus-
todia certis ex causis ut dicitur existentem, venerabili in Christo patri
domino episcopo Barchinone et fratri Nicholao Eymerici, inquisitori
305 heretice pravitatis in terris cismarinis regis Aragonie, vel ab eis certum
mandatum habenti, infra XVI dierum spatium, a computatione seu no-
tificatione presentium vobis factis immediate sequentium, tradatis, li-
beretis et realiter assignetis. Datum Avinione sub sigillis nostris anno
a nativitate Domini M CCC LXX primo, indictione IX, die X mensis
310 aprilis pontificatus predicti domini nostri anno primo».

Quinto, inquisitor Aragonie est in pacifica possessione punire et
cognoscere de iudeis et saracenis a tanto tempore citra quod ad con-
trarium memoria hominum non existit, ut patet in processibus inde
confectis antiquis; imo etiam rex Aragonie per suas patentes literas
315 mandat officialibus suis ne inquisitores in huiusmodi impediunt. Tenor
autem predictarum literarum talis est: «Petrus, Dei gratia rex Arago-
nie, etc., inclito et magnifico infanti Iohanni, carissimo primogenito
et generali locumtenenti nostro, duci Gerunde et comiti Cervarie, pa-

mandato D add sanctissimi | domini, D om 300 vive man auct in ras 301 vobis man auct
corr nobis | D Astruchum 302 corr Pieta | vos D add et | vestra 303 ex D de 305 scis-
marinis 306 D habentibus | computatione D praesentatione 307 D facta | immediate 308
D nostris sigillis 309 ccc.ccc 310 nostri D add papae

311 man auct in marg Quinta probacio 313 non add man auct 314 (con)fectis man
auct in ras 315 huius 316 man auct in marg Tenor literarum regis Aragonie | al man Litera
regis Petri pro inquisitore 316-317 Arragonie 318 Servarie 320 (supra)intenteris man

311-314 Cf. nota a la línia 227, 2.

311 Cf. línies 223-229, amb les corresponents indicacions sobre fonts.

316-344 Aquesta carta sembla fins ara desconeguda, car no ha estat recollida ni en els volums de documentació de Johannes Vinke, dedicats a les relacions entre l'Església i l'Estat a la corona catalano-aragonesa abans del Gran Cisma d'Occident, o a la inquisició en el mateix espai i temps; ni tampoc en els de Fritz Baer dedicats als jueus. Tampoc no l'he trobada fins ara en els registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tot i que, per la data i per contenir també lletres de Pere el Cerimoniós adreçades al primogenit, es podria ubicar en el registre de cancelleria 974. El fet, però, que fins ara no s'hagi trobat en els registres de l'arxiu reial no em sembla raó suficient per a dubtar de la seva autenticitat i la raó principal és que no sembla que Eimeric s'hagués atrevit a incloure tal fals en la seva obra, publicada encara en temps del Cerimoniós, pel que sembla, i destinada a ésser llegida sobretot pels juristes de la casa reial, als quals, com a contraris, anava principalment destinada. D'altra banda, alguns detalls parlen a favor de l'autenticitat, com és ara els títols donats a l'infant Joan, que també es troben en la carta del 10 de gener de 1377, en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, cancelleria, registre 1260, f. 4^r.

317 L'infant Joan és el futur rei Joan I de Catalunya-Aragó (1387-1396).

terne benedictionis plenitudinem cum salute, necnon gubernatoribus,
 vicariis, suprintentariis, iustitiis, salmedinis, baiulis, merinis, iudici- 320
 bus ceterisque officialibus nostris ubilibet constitutis vel eorum loca-
 tenentibus, ad quos presentes pervenerint, salutem et dilectionem.
 Quia inter ceteras curas, nostre mentis consistorio incumbentes, illud 325
 assidue meditatur quod tanto potius circa incrementum fidei ortho-
 xe et eandem adversantium exterminium teneamur ex debito nostre
 regie dignitatis, quanto per illud gratum Altissimo impertimur obse- 328
 quium, a quo fides ipsa cepit exordium et per quam specialiter in ip-
 sum fidei fulcimentum constituti christiani principes dinoscuntur; id-
 circo plenis affectibus, ut convenit, cupientes ut inquisitoris officium 330
 f. 248^a contra iudeos et saracenos inceptum seu etiam incipiendum per in-
 quisitores heretice pravitatis seu commissa-||-rios eorundem effec-
 tum iustitie consequatur, vobis et cuilibet vestrum dicimus, precipi-
 mus et mandamus de certa scientia et expresse et etiam vobis officia- 335
 libus simili pena nostre gratie et mercedis, quatenus ipsis inquisito-
 ribus commissariisque eorum nullum in ipso inquisitionis officio con-
 tra iudeos et saracenos impedimentum seu obstaculum apponatis; imo
 eis, quando et quotiens inde requisiti fueritis, tam in captione perso-
 narum quam etiam in omnibus aliis opportunis et expedientibus ad
 eorum officium exercendum impendatis, omni dilatione et excusatione 340
 moreque dispendio procul pulsatis, favorem ordinatum ac consilium
 et auxilium opportunum, nullam in hiis culpam seu negligentiam com-
 mittentes. Datum Barchinone sub nostro sigillo impendenti XIII die
 februarii anno a nativitate Domini millesimo CCC LXX septimo, regni-
 que nostri XLII».

auct in ras | Salmadinis | merinis *man auct* 323 consistorio *man auct in ras* 324 quid 325
 eandam | teneamur *man auct in ras* 326 impertimur *man auct in ras* 329 inquisitores | (offi-
 cium *man auct in ras* 330 *man auct in marg* Nota bene | saracenes (?) 332 *corr nobis*
 336 *man auct in marg* Nota bene 336-344 *lin verticalis in marg* 342 in(pendenti) *man auct*
inter lin

342-344 La data sembla encertada en el sentit que el rei Pere es trobava a Barcelona aquells dies; per l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Canc., r. 1260, f. XI', sabem que romangué en la capital almenys fins al 14 de febrer de 1377, a petició del cardenal de Toroana (el ja conegut Morinensis), Gil II Ayclin de Montagut, legat de Gregori XI com a mitjancer de pau entre els Anjou i la Casa de Barcelona (proble-màtica derivada de l'annexió del Regne de Mallorca feia més de trenta anys); el mateix 14 de febrer de 1377 ordenava al governador de guardar i reparar els castells del Rosselló i de la Cerdanya, *ibid.*, f. XXIII'; l'endemà, 15 de febrer repetia la mateixa ordre al governador de Càller, *ibid.*, XXV'-XXVI'; encara el 17 de febrer de 1377, sempre a Barcelona, retenia el comte Joan d'Empúries a la cort, *ibid.*, XXVII'. Això obliga a preguntar-se si una lletra tan genèrica que no sembla anar més enllà d'una exhortació formal, no s'ha de col·locar en el marc de les negociacions esmentades, com

- 345 Nec valet quod nonnulli adversarii veritatis asseverant quod privilegium *Turbato corde*, de quo supra, et similia sunt revocata per *Prologum sexti libri*, quia imo sunt confirmata per capitulum *Statuta, De hereticis*, libro VI, ubi in fine dicitur sic: «Constitutiones vero, ordinationes et mandata alia predecessorum nostrorum super facto
350 heretice pravitate concessa, facta, ad consultata responsa, que constitutionibus seu scriptis super eadem editis pravitate non obsistunt, in suo volumus robore permanere». Consimilia verba habentur extra. *De hereticis* in *Clementinis*, capitulo *Multorum querela*. Post etiam compilationem *Sexti* et *Clementinarum*, per dominum Iohannem XXII,
355 Benedictum XII, Clementem VI, Innocentium VI et Gregorium XI in causa fidei multe constitutiones et declarationes facte sunt et in materia iudeorum et saracenorum, de quibus supra.

345 *man auct in marg* Obieccio 347 *ymo* 348 *man auct in marg* Solucio 349 *super facto Fr in negotio* 350 *concessa, facta Fr facta, concessa seu etiam | consultata Fr consulta* 351 *seu Fr supra | obsistunt Fr obvient* 354 *(Clemen)inarum man auct in ras* 355 *Benedictum XI* 357 *sarracenorum*

346 Cf. nota a la línia 168. 347 BONIFACIUS VIII, *Sacrosanctae Romanae*, Vaticà, 3 de març de 1298 (FRIEDBERG II, 533-536; cf. POTTAST 24632). 347-348 *Sext. Decretal.* V, II, c. 19 (FRIEDBERG II, 1078). 353 *Clementinae* V, XI, c. 1 & 5 (*Alia sane*) (FRIEDBERG II, 1182). 354 Sobre Joan XXII, vegeu nota a la línia 80-81. 355 BENEDICTUS XII, *Ad nostram*, Avinyó, 13 de maig de 1335 (BF VI, 8, n. 8); *Licet dudum*, Pont de Sorgues, 9 de juliol de 1335 (BF VI, 9-10, n. 11); *Potentiae saecularis*, Pont de Sorgues, 22 d'agost de 1335 (BF VI, 11-12, n. 15); *Exposuit nobis*, Avinyó, 13 d'abril de 1336 (BF VI, 16, n. 25), etc. | Sobre Climent VI, vegeu les notes a les línies 80 i 84. | Sobre Innocenci VI, vegeu la nota a la línia 247. | Sobre Gregori XI, vegeu la nota a les línies 80-81 i el text de les línies 296-310.

a possible carta a jugar en el moment en què convingués treure proves del zel de la monarquia catalano-aragonesa a favor de l'ortodòxia. Entorn del sentit genèric de la carta, afegiré que em sembla que cal introduir una petita rectificació en el text; a la línia 329 em sembla que l'original devia dir «*inquisitionis* (no *inquisitoris*) officium», tal com trobem en la línia 335 i demana la correcció gramatical a fi d'evitar la repetició i el pleonasma amb els *inquisitores* de la línia següent (330-331); d'aquesta manera, hom evitava de parlar en tot el document de l'*inquisidor* en singular (cosa que equivalia a no posar a mans d'Eimeric ni l'aparença d'una victòria seva o de claudicació de part del rei) i es limitava a una exhortació genèrica a favor de la institució en general, favor que, d'altra banda, no havia pas d'ésser omnímode, ans només «*ordinatum*» (línia 340) com si diguéssim, enraonat.

345-347 La denominació d'*adversarii veritatis* és la fórmula emprada per Eimeric en tota la controvèrsia entorn de la jurisdicció inquisitorial sobre jueus «heretges». La trobem, en efecte, en el *De iurisdictione ecclesiae et inquisitorum contra infideles demones invocantes vel alias fidem catholicam agitantes*, fent de subjecte al qual l'autor atribueix la tesi contrària a la seva: «...nisi sunt publice defendere et nituntur cognitionem et punitionem infidelium de et pro predictis non pertinere ad ecclesiasticos

Expliciunt allegationes ad predictas tres conclusiones facte per predictum fratrem Nicholaum Eymerici, inquisitorem heretice pravitatis.

360

Explicit tractatus brevis editus a predicto fratre Nicholao Eymerici, sacre theologie magistro, Aragonie inquisitore heretice pravitatis et facit principaliter pro inquisitore Aragonie.

358-363 ad predictas... Aragonie man auct

judices, sed potius ad dominos temporales», (PERARNAU, *Tres nous tractats* [cit. nota 7] 92); en la qüestió XLVI del *Directorium inquisitorum* reapareixen dues vegades; la primera, són altre cop el subjecte en boca del qual Eimeric colloca les raons contràries a la seva tesi, tant les tretes dels canons com les preses de les lleis civils (cf. la nota 8 de la introducció); la segona, al final d'aquell capítol, tenen forma molt concreta, car són els seus contrincants en la disputa entorn de la jurisdicció sobre Astruc de Piera (PEGÑA, Roma 1587, 357-358). Aquest darrer text sembla oferir la clau del sentit de l'expressió, car la forma impersonal allí emprada es transforma en el nostre text en una denúncia personal contra Francesc Roma (lín. 282); si hom recorda la lletra de Pere el Cerimoniós datada a Tortosa el 9 d'octubre de 1371, veurà que aquest era conscient ja aleshores que la persona contra la qual anaven els trets de l'inquisidor era el seu vice-canceller esmentat (la carta és publicada per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura catalana mig-èval* I, Barcelona 1908, 234-235); la que publico en apèndix ens permet de saber que el fet d'haver callat el nom d'aquell personatge salvà Eimeric de les ires del rei; el *Directorium Inquisitorum* és escrit encara sota idèntica llei del silenci o en unes circumstàncies en les quals l'inquisidor encara devia considerar preferible d'observar-la, tot i la recent ruptura amb el Cerimoniós (vegeu les cartes reials de l'11 i 12 de març de 1375, la primera en RUBIÓ i LLUCH, *Documents...* I, 261-262; la segona en VINCKE, *Zur Vorgeschichte*, 110-111; sobre les causes de la ruptura, cf. Jaume ROURA, *Posición doctrinal de fr. Nicolás Eymeric, O.P., en la polémica luliana* [Colecció de monografias del Instituto de Estudios Gerundenses 3], Girona 1959, 15-24); en canvi, en escriure el nostre *Tractatus brevis*, Eimeric ja no considerà vigent aquella llei o útil d'observar-la, segurament perquè les seves relacions amb el rei Pere eren tan definitivament trencades que ningú no podia pensar en soldar-les (vegeu la carta del rei als cardenals d'Avinyó del primer de desembre de 1378 en VINCKE, *Zur Vorgeschichte* 113-114). Però justament el fet que simultàniament torni a usar la fórmula d'*adversarii veritatis* després d'haver esmentat Francesc Roma pel nom i el cognom, significa que aquells s'han de cercar, no pas en la cort del rei Cerimoniós, ans en un altre ambient en el qual Eimeric encara pot confiar de trobar audiència i davant el qual ell es considera obligat a no publicar noms (respecte que no observa envers el rei, al qual designa de forma diàfana en dir que l'esmentat Roma actuava «pro parte domini temporalis»); per tot això creuria que, si la fórmula dels *adversarii* no té en el nostre cas sentit col·lectiu ans individual, el personatge assenyalat ocupava en la cort de l'aleshores infant Joan un lloc paral·lel al de Francesc Roma en la del rei Pere en començar la dècada del 1370. Qui és aquest personatge? Segurament el mateix que lliurà les tres preguntes a Felip Ribot. I m'he de parar ací, car altrament introduïria la meua falç en esplet d'altri.

APÈNDIX

1370 octubre 25. Maella

Barcelona, Arxiu de la
Corona d'Aragó, Can-
celleria, reg. 1232, f.
133 v

Pere III de Catalunya-Aragó informa els consellers de la ciutat de Barcelona de la seva entrevista a Tortosa amb l'inquisidor Nicolau Eimeric i de l'acord al qual arribaren; i els encarrega d'informar-lo si s'assabentessin que Eimeric no compleix l'acord esmentat.

Edició fragmentària: Heinrich FINKE, *Drei spanische Publizisten aus den Anfängen des grossen Schismas*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», I (1928), 192-193.

Lo Rey.

Prohòm[ens. Vostra] letra havem reebuda sobre'l fet de frare Nicholau Eymerich, inquisidor dels heretges. E, aquella entesa, vos responem que, ja abans que la dita letra haguéssem reebuda, era estat a nós en Tortosa lo dit frare Nicholau, ab lo qual havem raonat largament del dit fet; e, així com indignats contra ell per ço que ns era estat dit, havem-lo reprès fortment e aspre d'açò que havíem entès que havia fet e entenia a fer [contra] lo nostre vici-canceller e altres oficials nostres e del atreviment e audàcia que, segons se diu, ha preses. E la sua resposta és estada conco[rd]abla a la dita vostra letra, ço és que en lo sermó que ha fet aquí no ha dit ne entenia dir alcuna cosa contra lo dit vici-canceller nostre, ma[s] que aquell sermó havia fet per informar e instruir lo poble sobre alguns articles de la fe, segons que havia del papa. E certificam-vos que és-li haüt mester que axí sia estat, car en altre manera fore'n estat corregit greument e no sens raó, atesa la qualitat del fet, del qual nos sentíem fo[rtm]ent. Finalment que, après grans e forts repreiments [e co]minacions per nós a ell fetes, és axí finat entre nós e ell e per ell largament promès que, d'aquí avant no farà algunes acusacions, processses e enantaments contra oficials e domèstichs nostres sens consultació, sprés consentiment e volentat nostra, qui en aquell cas los punirfem sego[ns] que demerexerien. E jassia penssem bé que u attendrà, així com ha promès e mester que li és, però a cautela volem e us manam que us en donets cura. E si trobats que en res faça lo contrari, certificats-nos-en decontinent, de guisa que y puxam provehir. Dada en Maella, sots nostre segell secret, a xxv dies d'octubre del any M CCC LXXJ.

Fuit missa consiliariis civitatis Barchinone.

Dominus rex mandavit mihi, Bartholomeo Sirvent.

Probata.